

Samenvatting	2
1. Inleiding.....	3
1.1 Samenstelling van het onderzoek	3
1.2 Vraagstelling, veronderstellingen en hypotheses	5
1.3 Onderzoeksmethode	7
1.4 Maatschappelijk en wetenschappelijke relevantie.....	7
1.5 Leeswijzer	8
2 Postmodern Nederland; veranderingen in ruraal gebied	9
2.1 Landbouw en natuur	9
2.2 Cultuurhistorie en het landschap	11
3. Waarde en waardering	15
3.1 Waarde.....	15
3.2 Hiërarchieën	17
3.3 Waarde uitdrukken	18
4. Methode.....	20
4.1 De ‘gevalstudie’ als kader	20
4.2 Het verzamelen van gegevens	21
4.3 Analyse	21
4.4 Validiteit en betrouwbaarheid	23
5. De onderzoeksgebieden.....	24
5.1 De Greidhoeke als onderdeel van Westergo.....	24
5.2 Een gebied rond het stroomdal van de Drentsche Aa.....	27
6. Analyse gevalstudies	30
6.1 De Greidhoeke.....	30
6.2 De Drentsche Aa.....	35
7. Conclusie en discussie	40
7.1 Conclusie	40
7.3 Discussie.....	42
Bronverwijzing	43
Literatuur	43
Internet.....	45

Samenvatting

Het rurale landschap in Nederland is in beweging. Vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw zorgen modernisering, schaalvergroting en verbreding van de landbouw voor landschappelijke en maatschappelijke verschuivingen. Naast opkomende belangstelling voor zogenaamde natuur, wordt cultuurhistorie in het landschap een belangrijker aandachtfactor in maatschappij en overheidsbeleid.

In dit onderzoek wordt de waardering van cultuurhistorie door agrariërs en natuurorganisaties onderzocht in een agrarisch gebied en een gebied dat post-agrarische trekken vertoont. De Greidhoeke in Friesland en een gebied rond de Drentsche Aa zijn als onderzoeksgebied geselecteerd.

Met de uitgangspunten dat een object uit zichzelf geen waarde bezit, maar waarde ontstaat wanneer een subject deze toekent en de mens niet een puur rationeel economisch wezen is, worden de volgende hoofdvragen beantwoord:

In welke mate wordt cultuurhistorie in het landschap door boeren en natuurorganisaties gewaardeerd en in hoeverre bestaat er bereidheid tot het behouden van cultuurhistorische elementen en structuren?

Kunnen er gemeenschappelijke factoren worden aangegeven die de waardering van cultuurhistorie in het landschap beïnvloeden?

Als resultaat van diepte-interviews met agrariërs in beide onderzoeksgebieden en gesprekken met natuurorganisaties en overheidsinstanties wordt de waardering voor cultuurhistorie uitgedrukt in gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde.

Uit dit onderzoek blijkt dat de gebruikswaarde van cultuurhistorie in het landschap voor boeren lager ligt dan voor natuurorganisaties. De belevingswaarde is voor beide partijen echter hoog. Voor de agrariërs hangt de toekomstwaarde in beide gebieden voor een deel samen met de gebruikswaarde. Toekomstwaarde in de zin van behoud is in beide gebieden hoog wanneer:

- de gebruikswaarde gemiddeld tot hoog is
- de bestaanswaarde voortkomt uit een gevoel van vanzelfsprekendheid
- regels of subsidies verdwijning van cultuurhistorische elementen en structuren voorkomen

Voor de natuurorganisaties geldt een hoge toekomstwaarde van cultuurhistorie wanneer:

- de gebruikswaarde hoog is
- de belevingswaarde (van bezoekers of andere doelgroepen) hoog is
- regels of subsidies verdwijning van cultuurhistorische elementen en structuren voorkomen

Als belangrijkste gemeenschappelijke factor die de waardering van cultuurhistorie in het landschap beïnvloedt komt het gebruik van het land naar voren.

1. Inleiding

De stempel die de mens in Nederland op het landschap drukt, is in vergelijking met andere landen groot. En dat is logisch; het Nederlandse land ligt laag, is vruchtbaar en relatief gemakkelijk te bewerken. Altijd proberen zoveel mogelijk welvaart te behalen door de grond te bewerken heeft ertoe geleid dat het Nederlandse landschap tegenwoordig bijna geheel uit cultuurland bestaat.

Verschuivingen in de economische positie van de landbouw en de toenemende verstedelijking zorgen vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw voor sociale en landschappelijke veranderingen. De opkomst van waardering voor bestaande en te creëren 'natuur' draagt bij aan een debat over de toekomst van het platteland. Naast de roep om vernieuwing is er een steeds duidelijker hoorbare mening aanwezig dat ook de geschiedenis van een gebied, gevisualiseerd in landschappen, bewaard moet blijven.

Afwegingen tussen de verschillende belangen bij de inrichting van het rurale gebied roepen vragen op over de waarde van diverse inrichtingsmogelijkheden. Als een waarde concreet te maken is, zal de afweging over de inrichting immers lichter vallen. De marktwaarde van agrarische grond is economisch wel vast te stellen. Moeilijker wordt het wanneer een waarde bepaald moet worden van zaken waarbij niet direct een economische marktwaarde aanwezig is, zoals houtwallen, bloeiende bermen of de dijk die zich door het land slingert.

Hoe ook een waarde tot uitdrukking wordt gebracht, in alle gevallen zullen verschillende zaken de waardebeoordeling beïnvloeden. Van belang zijn datgene wat gewaardeerd wordt, degene die waardeert en de context waarin de waardering zich afspeelt.

1.1 Samenstelling van het onderzoek

Deze studie laat directe gebruikers van de grond aan het woord; welke waarde hechten zij aan cultuurhistorie van hun eigen gebied? En; in hoeverre wordt deze waardering beïnvloed door het landschap, contextuele factoren en individuele doelen en achtergronden?

De subjectieve waardebeoordeling van cultuurhistorie en haar achtergronden staan dus centraal. Objectieve waardebeoordeling (voor zover mogelijk), blijft een achtergrond Discussie. In een kwalitatieve studie wordt respons van respondenten uit twee belangengroepen, in twee gebieden, gebundeld. Figuur 1.1 maakt deze opzet duidelijk.

1.1.1 Twee onderzoeksgroepen

Het eeuwenlange gebruik van de grond door mensen laat zich lezen in het landschap. Om het huidige gebruik van de grond te kunnen inpassen in bestaande structuren is een zekere waardering van de cultuurhistorie nodig, juist ook bij degenen die het grootste deel van het rurale landschap bewerken en beheren; boeren en natuurorganisaties. Deze twee groepen zullen nu en in de toekomst de grootste veranderingen in het rurale landschap vormgeven; gedwongen door regels, gelokt door subsidies, verleid door verhalen?

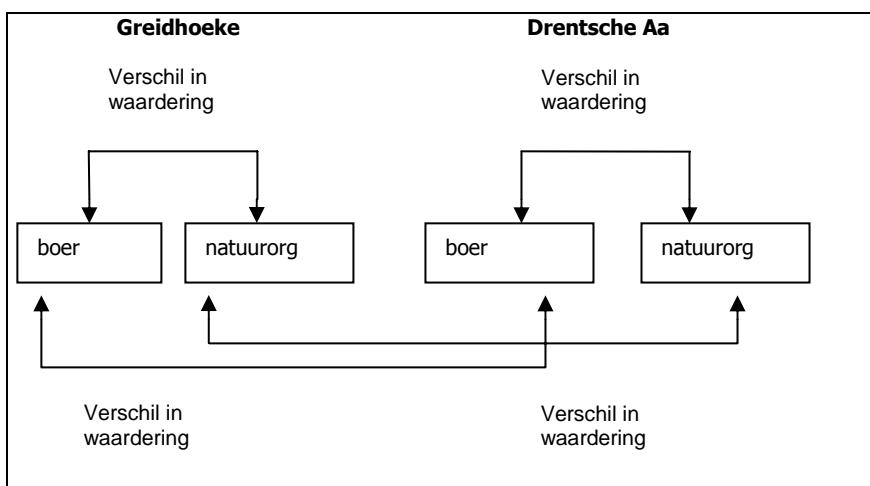
De vraag is of, en op welke manier bij deze twee groepen waardering voor de geschiedenis van hun gebied aanwezig is en waarom er (geen) waarde wordt gehecht aan cultuurhistorie in

het landschap. Uit verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat de waardering voor landschapselementen in eigen gebied voornamelijk afhankelijk is van het gebruik dat men er van wil maken (Coeterier 1987, Ittelson in Zube 1987, vd Berg 1999). Daarom is te veronderstellen dat ook de waardering van agrariërs en natuurbelangen voor cultuurhistorie in eigen gebied verschilt ten opzichte van elkaar.

1.1.2 Twee onderzoeksgebieden

Als onderzoeksgebieden zijn de Greidhoeke en het Drentse Aa gebied geselecteerd. Twee gebieden van ongeveer dezelfde omvang, maar met verschillen in grondgebruik, beleidsmatige aandacht voor het landschap en landschapsvorm.

Dat het gebruik dat men van het land wil maken de waardering voor (cultuurhistorische) landschapselementen beïnvloedt, zou veronderstellen dat er ook verschil te vinden is tussen de twee groepen respondenten in een agrarisch gebied en een gebied dat postagrarische kenmerken vertoont, ofwel sterker met de functie ‘natuur’ vervlochten is. De boer die bijvoorbeeld meer aan natuurbeheer doet, maakt immers op een andere manier gebruik van het land dan degene die een zo hoog mogelijke agrarische productie wil behalen (en daarvoor bijvoorbeeld grote percelen nodig heeft).

Figuur 1.1 Twee onderzoeksgroepen, twee onderzoeksgebieden

Naast het verschil in de intensiteit van het grondgebruik, zijn de twee gebieden ongelijk aan elkaar inzake de aandacht die agrariërs en natuurorganisaties de afgelopen jaren hebben gekregen. In het Drentse Aa gebied is in verband met de toekenning van de status van Nationaal landschap discussie en weerstand ontstaan. Om draagvlak op te bouwen voor deze status, creëert een overlegorgaan overleg tussen betrokkenen. In de Greidhoeke is begin 2005 ook sprake geweest van het instellen van een nationaal landschap. Dit is echter niet doorgegaan. Langdurig overleg over de inpassing van de landbouw in een ‘landschappelijk waardevol gebied’ heeft hier dan ook niet plaatsgevonden.

Naast verschillen in grondgebruik en beleidsmatige aandacht, verschillen de twee gebieden in vorm. De ligging heeft gezorgd voor een andere ontstaansgeschiedenis, en hiermee van menselijke bewoning. Ook de cultuurhistorische sporen zijn daardoor gebiedseigen.

1.2 Vraagstelling, veronderstellingen en hypotheses

De vraag is of en waarom boeren en natuurorganisaties in de twee onderzoeksgebieden de weerslag van de geschiedenis van hun eigen land waarderen. Is men bovendien bereid cultuurhistorische kenmerken in het landschap te behouden? De aannames en hypotheses richten zich op gedachten over waarde, de wisselwerking tussen mens en landschap en historische kennis van het gebied.

1.2.1 Vraagstelling

De volgende hoofdvraag wordt gehanteerd:

In welke mate wordt cultuurhistorie in het landschap door boeren en natuurorganisaties gewaardeerd en in hoeverre bestaat er bereidheid tot het behouden van cultuurhistorische elementen en structuren?

Kunnen er gemeenschappelijke factoren worden aangegeven die de waardering van cultuurhistorie in het landschap beïnvloeden?

Hierbij komen de volgende deelvragen aan bod:

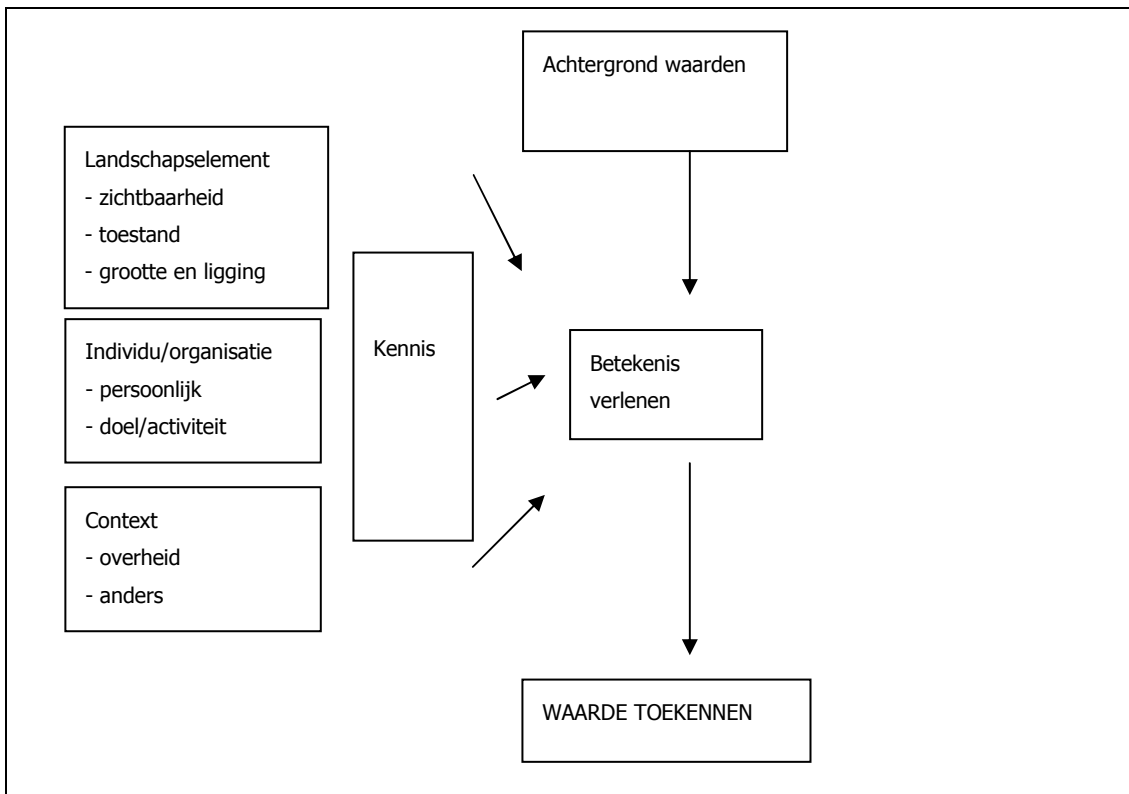
- Wat is waarde en op welke manieren wordt deze toegekend en gemeten?
- Wat wordt verstaan onder cultuurhistorie in de beide gebieden?
- In welke mate wordt waarde toegekend aan cultuurhistorie in het landschap door boeren en natuurorganisaties?
- In hoeverre spelen landschappelijke, individuele en contextuele factoren een rol bij deze waardering?

1.2.2 Veronderstellingen

Enkele zaken worden aangenomen: Allereerst wordt ervan uitgegaan dat een object uit zichzelf geen waarde bezit. Waarde ontstaat wanneer een subject deze toekent (Brentano-Meinong in Rescher 1969). Daarnaast is aangenomen dat de mens niet een rationeel economisch wezen, een zogenaamde homo economicus, is. Voortbouwend op de traditie van de humanistische geografie wordt ervan uitgegaan dat niet alle zaken kwantitatief zijn uit te drukken.

1.2.3 Hypotheses

Bij de hoofdvraag passen enkele hypotheses die getoetst worden aan de antwoorden van de respondenten. Aan de hand van bestaand onderzoek naar perceptie en waardering van landschappen (verg. Zube 1987, Coeterier 1987) is een schema gemaakt (zie Figuur 1.2) van de verklarende variabelen die een rol kunnen spelen bij de waardering van cultuurhistorie in landschappen.

Figuur 1.2 Variabelen die het toekennen van waarde kunnen beïnvloeden

Met behulp van Figuur 1.2 wordt in dit onderzoek gekeken in hoeverre de waarde die mensen toekennen aan cultuurhistorie op het land dat zij bewerken beïnvloed wordt door landschappelijke, individuele en contextuele variabelen.

Bij landschappelijke variabelen wordt bedoeld de zichtbaarheid, toestand en grootte van cultuurhistorische elementen en structuren. Individuele variabelen worden onderverdeeld in persoonlijke factoren (woonduur in het gebied en leeftijd) en het gebruik dat men van het land wil maken. Bij contextuele factoren wordt de nadruk gelegd op de rol van de overheid; doen restricties, subsidies, of aandacht mensen besluiten een hogere of lagere waarde toe te kennen aan landschapselementen? Naast de overheid kunnen bijvoorbeeld media, een historische vereniging of een agrarische belangenorganisatie mensen beïnvloeden.

De algemene verwachting is dat het gebruik dat men van het land wil maken de grootste invloed heeft op de waardering van cultuurhistorie in het landschap. Dit op grond van onderzoek naar de waardering van landschapselementen (Coeterier 1987, vd Berg 1999).

Een tweede hypothese is dat respondenten in het gebied van de Drentsche Aa de cultuurhistorie in hun gebied positiever waarderen dan deze in de Greidhoeke, omdat in het eerst genoemde gebied gedurende enkele jaren meer aandacht is voor landschap en cultuurhistorie in verband met het aanwijzen van het nationale landschap.

Naast deze opdeling van de variabelen is de verwachting dat hoe meer kennis men heeft van de geschiedenis van het gebied, des te groter de waarde is die men hecht aan de cultuurhistorische elementen. Deze kennis kan bijvoorbeeld voortkomen uit eigen interesse,

informatie uit media of de overheid en beïnvloed worden door de zichtbaarheid van de cultuurhistorische elementen en structuren.

1.3 Onderzoeksmethode

Voor onderliggend onderzoek is als kader het model van de gebiedsstudie gebruikt. Uitkomsten van onderzoek binnen twee onderzoeksgebieden wordt vergeleken met vooraf gestelde hypothesen, waarna een discussie volgt. Voor deze studie is allereerst literatuuronderzoek gedaan naar de verschuivingen van de laatste vijftig jaar in Nederlands ruraal gebied, de toenemende aandacht voor (cultuur)historie en de betekenis van waarde en waardering.

Vervolgens wordt terug gegaan naar de praktijk, waarbij door middel van gesprekken, literatuurstudie en diepte-interviews een beeld wordt verkregen van het waarderen van cultuurhistorie in het landschap. In twee gebieden zijn visies van agrariërs en natuurorganisaties als bewerkers van het gebied en de overheden als kaderstellende organisaties opgetekend.

Hierna worden de uitkomsten van de praktijkstudie teruggeplaatst in het bredere geheel, waarbij conclusies van de praktijkstudie worden gevolgd door een discussie over de waardering van cultuurhistorie en toekomstige processen in het rurale gebied.

1.4 Maatschappelijk en wetenschappelijke relevantie

Dit onderzoek is ingebed in processen die de manier van leven en de omgeving waarin mensen leven, beïnvloeden. Het idee dat de geschiedenis van een gebied waardevol is om zichtbaar te houden (of te maken) leidt de laatste jaren tot stijgende aandacht (en geld!) voor het onderhoud van karakteristieke landschappelijke elementen. De vraag is echter of en op welke manier het behoud van cultuurhistorie in het rurale landschap samen kan gaan met verschillende belangen. De tendens van een afnemend aantal (steeds groter wordende) boerenbedrijven, de verwachte toename van zogenaamde ‘natuur’, oprukkende verstedelijking en uitbreiding van infrastructuur roept telkens weer de vraag op hoe het verleden (en welk verleden) met huidige functies kan worden gecombineerd.

In twee gebieden wordt gespeurd naar waarde toegekend aan cultuurhistorie en naar achterliggende redenen voor het toekennen hiervan. Boeren en natuurbeheerders, als de directe beheerders en bewerkers van het land, worden aan het woord gelaten over cultuurhistorie in eigen gebied. Dit om erachter te komen in hoeverre individuele, landschappelijke en contextuele factoren de waardering beïnvloeden die zij geven aan cultuurhistorie in hun directe omgeving. Hiermee sluit dit onderzoek aan bij de maatschappelijke discussie over de waarde en daarmee het bestaan van verschillende elementen en structuren in het rurale gebied.

Op wetenschappelijk gebied is deze studie geschreven vanuit een cultureel-geografische positie. De vraag hoe individuen en groepen kennis van hun omgeving opdoen en hoe deze kennis vervolgens hun gedrag beïnvloedt stelt de relatie tussen mensen en hun omgeving centraal. Deze geografische blik laat ruimte voor invalshoeken vanuit andere wetenschappelijke richtingen. Om een theoretische ondergrond te verkrijgen voor het begrip waarde zijn denkbeelden uit de economische en sociale wetenschappen gebruikt binnen het

kader van waarde in de axiologie. Vanuit de omgevingspsychologie komen ideeën over de opname van kennis uit de omgeving. De kwalitatieve uitvoering van onderzoek in twee verschillende gebieden laat het geografische idee van plaatsbeïnvloeding gelden. De uitkomsten van dit onderzoek zijn bovendien te voegen binnen bestaand onderzoek naar de waardebeoordeling van zaken die geen directe marktwaarde bezitten.

1.5 Leeswijzer

Deze studie bestaat uit verschillende onderdelen. Na bovenstaand hoofdstuk één, met onder andere de onderzoeksvraag en haar hypothesen, vormt hoofdstuk twee een achtergrondschets. Hier komen kort de veranderingen in het Nederlandse ruraal gebied aan de orde en worden de begrippen landschap en cultuurhistorie toegelicht. Hoofdstuk drie geeft een basis voor het gebruik van het begrip waarde.

Hoofdstuk vier, vijf en zes vormen het praktijkgedeelte. Hierin wordt allereerst de gehanteerde onderzoeksmethode behandeld (hoofdstuk vier) en een beschrijving gegeven van de onderzoeksgebieden De Greidhoeke en de Drentsche Aa (hoofdstuk vijf). Hoofdstuk zes geeft ruimte aan de resultaten van de interviews in deze gebieden.

In hoofdstuk zeven tenslotte is een slotbeschouwing te vinden met daarin de conclusie en discussie over waarde van cultuurhistorie in rurale landschappen.

2 Postmodern Nederland; veranderingen in ruraal gebied

Wie zich de afgelopen vijftig jaar met een oplettende blik door het Nederlandse rurale landschap heeft bewogen kan melding maken van sluipende maar ook radicale veranderingen. Sociale en economische tendensen vinden hun weerslag in de ruimtelijke orde. De grootste veranderingen uiteten zich in de landbouw en de zich uitbreidende bebouwing en infrastructuur.

In deze studie wordt gekeken naar gebieden met een agrarische of ‘natuurlijke’ bestemming. Bebouwing en infrastructuur komen alleen op kleine schaal aan bod, bijvoorbeeld als het gaat om typische boerderijen of landwegen. Stedelijke bebouwing (dorpen) blijft buiten beschouwing, in lijn met de onderzoeksvraag waarbij de waardering voor cultuurhistorie van boeren en natuurorganisaties wordt opgetekend.

In dit hoofdstuk worden allereerst de veranderingen in de landbouw en ‘natuur’ van de afgelopen vijftig jaar geschetst. Vervolgens komt een korte verduidelijking van landschap en cultuurhistorie aan bod, termen waarmee in dit onderzoek gewerkt wordt.

2.1 Landbouw en natuur

Vanaf het begin van de industrialisatie aan het eind van de negentiende eeuw nemen veranderingen in de landbouw een aanvang die in de twintigste en ééntwintigste eeuw de aandrijvers zullen zijn van grote verschuivingen op het platteland. Vooral na de Tweede Wereldoorlog nemen deze ontwikkelingen een vlucht. Eén van de verschuivingen is de aandacht die ontstaat voor het behouden en het zonnodig creëren van natuur.

2.1.1 Veranderd belang van de landbouw

Tegenwoordig is de landbouw nog steeds de grootste grondbeheerder van Nederland. In 2000 had bijna 69 procent van het grondoppervlak in Nederland een agrarische bestemming (Berkhout et al. 2005). Daartegenover staat dat de economische toekomst van de landbouw onzeker is; aan de ene kant heeft de boer te maken met dalende opbrengsten, terwijl er stijgende kosten zijn voor grond, arbeid en het voldoen aan milieu- en dierwelzijns-normen (van Eck et al. 2002).

De laatste vijftig jaar heeft het produceren van voedsel een gedaantewisseling ondergaan. Ilbery en Bowler (1998) maken een onderscheid tussen een productivistische en een post-productivistische stroming, waarbij de eerste wordt gekenmerkt door modernisering van de landbouw, terwijl de tweede een proces van verbreding van deze tak weergeeft.

De productivistische stroming ontwikkelt zich na de tweede Wereldoorlog. Nieuwe technologieën maken een meer geïndustrialiseerde landbouw mogelijk, waarbij tevens schaalvergroting en specialisatie van de bedrijven op gang komen. De rol als werkgever van deze sector is hierdoor sterk afgenomen; enerzijds kunnen bedrijven met steeds minder mankracht toe, anderzijds verdwijnen langzamerhand landbouwbedrijven in zijn geheel. Gaf de primaire sector (landbouw, bosbouw en visserij) in 1950 aan 16 procent van de Nederlandse beroepsbevolking werk, in 2000 was dit nog 3,5 procent (Haartsen 2002).

Het areaal aan landbouwgrond is niet gelijkelijk verminderd met de afname van landbouwbedrijven. De vrijkomende grond werd grotendeels overgenomen door zich voortzettende (en vergrotende) bedrijven. Slechts een afname van 9 procent van de landbouwgrond vond plaats in de periode tussen 1950 en 1996 (Haartsen 2002).

De post-productivistische stroming, waarbij een deel van de agrarische bedrijven zich qua functie verbreedt, kondigt zich in de jaren zeventig aan. Maatschappelijke stromingen richten zich tegen de rationalisering van de samenleving. Men vraagt om meer aandacht voor eigenheid en milieuproblematiek. Daarnaast wordt natuur en landschap langzamerhand gezien als iets dat bescherming verdient. Dit is een achtergrond waartegen in de landbouw verbreding voorzichtig begint met biologische bedrijven en huis aan huis verkoop. Naarmate voor verbredingsactiviteiten meer maatschappelijke waardering komt, hier hogere inkomsten tegenoverstaan (hetzij betaald door de particulier hetzij door de overheid) en de inkomsten uit het 'gewone bedrijf' afnemen, neemt de groep boeren toe die nevenactiviteiten begint. De belangrijkste takken van verbreding zijn tegenwoordig verblijfsrecreatie, de verkoop van producten aan huis, de zorgboerderij en het beheer van natuur en landschap (Hendriks et al. 2003).

2.1.2 Natuur als functie

De term natuur is in Nederland niet te zien als een tegenhanger van cultuurgrond; de mens komt er tegenwoordig vaak aan te pas om natuur te beheren of te creëren.

Zogenaamde natuur is niet altijd opgemerkt als iets positiefs dat bescherming verdient. Werden eerst woeste gronden als volslagen nutteloos gezien, vanaf het begin van de twintigste eeuw kwam er aandacht voor het behoud ervan als natuur. Eerst vond dit zijn weerslag in de oprichting en het groter worden van natuurverenigingen, later kwam het in overheidsbeleid ook naar voren. De instelling van Nationale parken geeft vanaf het eind van de jaren tachtig een resultaat hiervan. Tegenwoordig is de Ecologische HoofdStructuur een middel om aan gebieden een natuurfunctie toe te kennen. Ondanks de toegenomen aandacht voor natuur is het areaal aan natuurgebied sinds de jaren zeventig afgenomen. Bossen daarentegen, voor het grootste gedeelte aangelegd als (nuttig) productiebos, hebben meer oppervlakte gekregen (Haartsen 2002).

Het beheer van natuur door boeren is een opkomend verschijnsel, dat zich de laatste tien jaar verder uitbreidt. De toename van agrarisch natuurbeheer hangt samen met de opkomst van beleidsmatige aandacht voor natuur, en daarmee financiële mogelijkheden in de vorm van (meestal Europese) subsidies.

2.1.3 Kiezen of delen

Evenals Ilbery en Bowler (1998) registreren Janssen en Lammerts (1999) verschuivingen in de landbouw als een kernfactor in veranderingen in ruraal gebied. Zij maken onderscheid in drie soorten platteland, het preagrarische, het agrarische en het postagrarische platteland. Onder preagrarisch platteland worden min of meer oorspronkelijke natuurgebieden verstaan die niet of nauwelijks beroerd zijn door enige bedrijvigheid. In Nederland kan bijvoorbeeld de Veluwe hieronder geschaard worden. Als agrarisch platteland worden gebieden gezien die in cultuur zijn gebracht ten behoeve van de voedselproductie. Post-agrarisch platteland ten slotte wordt volgens de schrijvers gevormd door:

‘gebieden die door regionale specialisatie als gevolg van marktgericht landbouwbeleid en door het versterken van de niet agrarische structuur van het landelijke gebied onttrokken worden aan de agrarische productie en daarvoor in de plaats een andere bestemming krijgen (p. 9)’

In agrarisch gebied kunnen dus zowel productivistische als post-productivistische bewegingen naast elkaar bestaan, wanneer de hoofdfunctie het produceren van voedsel blijft. Post-agrarisch gebied is als gevolg van beide bewegingen niet langer agrarisch te noemen, maar krijgt een andere functie, zoals ‘natuur’ of ‘wonen’.

Bij het indelen van een gebied naar één van deze drie categorieën zijn schaal en overlap van belang. Op een kleine schaal kan een dobbe in een weiland bijvoorbeeld de functie ‘natuur’ krijgen, terwijl het gebied waar dit in ligt een agrarisch gebied genoemd wordt. Bij overlap van functies in een bepaald gebied wordt naar de hoofdfunctie ingedeeld. Dit onderzoek wordt uitgevoerd in een agrarisch gebied (De Greidhoeke) en een gebied dat richting post-agrarisch gebied aan het opschuiven is (Drentsche Aa), maar waar de agrarische functie van basisbelang blijft.

Met het huidige zware weer waarin de traditionele landbouw momenteel verkeert, is het niet gek te denken dat de rurale verschuivingen nog niet tot stilstand zijn gekomen. Zal de hoeveelheid agrarische grond in Nederland sterker gaan afnemen en de functie natuur toenemen? Komt er een strikte scheiding tussen landbouw en natuurgebieden of zijn juist tussenwegen het toekomstperspectief?

Uit studies die verricht worden naar de toekomst van het Nederlandse platteland ontstaat een beeld waarin zowel voor grootschalige landbouw als voor natuur plaats is, maar ook rekening wordt gehouden met een combinatie hiervan. Het type landschap en de stedelijke druk spelen hierbij een grote rol. Pols et al. (2005) voorspellen bijvoorbeeld dat de landbouw grotendeels zal verdwijnen uit het stuwwal-, löss- en stadslandschap, terwijl deze in het zeekleilandschap de grootste grondgebruiker blijft. Er wordt gedacht dat in Nederland ongeveer de helft van de grondoppervlakte in agrarische handen zal blijven, wat een verdere afname van het landbouwareaal inhoudt. De vrijkomende grond wordt voor een deel natuurgebied, het grootste deel wordt echter aangewend voor stedenbouw.

2.2 Cultuurhistorie en het landschap

Naast de verschuivingen in de inrichting van ruraal gebied is een trend ontstaan in planning en ruimtelijke inrichting om steeds meer rekening te gaan houden met de geschiedenis van het gebied waarin wordt gewerkt. In ruraal gebied wordt het behoud van of de aandacht voor historische elementen veelal geschaard onder de term landschapsbeheer.

2.2.1 Landschappen

Landschap als geografische interesse

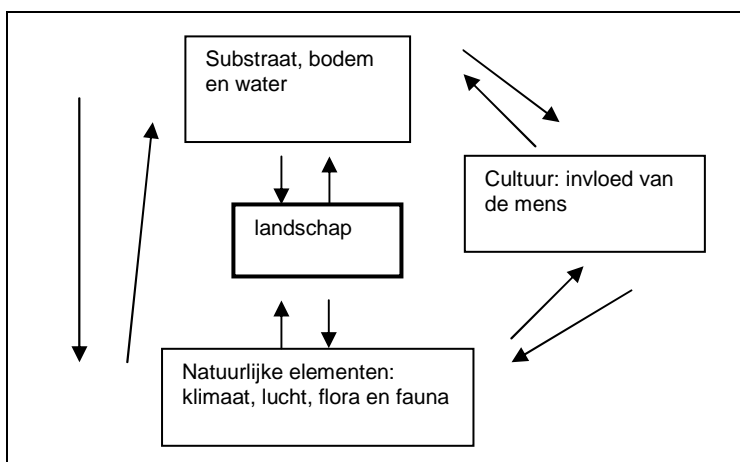
De term landschap wordt op verschillende manieren gebruikt. Vanouds heeft een landschap de betekenis van een politiek gebied; in Duitsland is een *Landschaft* nog altijd een bestuurlijke regio. In de kunst zijn landschappen, als veelal *natuurlijke* omgevingen, een onuitputtelijke bron voor schilderkunst en literatuur. Ook wordt landschap taalkundig gebruikt om een bepaald deelgebied aan te duiden, zoals een politiek of medialandschap (Bastian 2000).

In de geografie heeft de rol tussen mens en natuur van het begin af aan een centrale plaats ingenomen. Als leefomgeving van de mens en daarmee het toneel van menselijke en natuurlijke invloeden (culture versus nature) is het onderdeel van studie. In aanloop tot de institutionalisering van de geografie schreef von Humboldt al *'land affects the inhabitants and the inhabitants the land* (in Norton 1989, p.31).' De wederzijdse beïnvloeding van mens en natuur blijft van belang wanneer geografie rond 1900 een erkende wetenschappelijke discipline is geworden. De focus op mens of natuur verschilt echter per school, en verschuift met de tijd. Onder de zogenaamde environmentalisten wordt de rol van de natuur benadrukt. Onder andere Sample en Huntington wijzen landschapsonderdelen, zoals bodem of klimaat, aan die het gedrag van de mensen en hun cultuur beïnvloeden. Als reactie op dit environmentalisme koppelt Vidal de la Blache cultuurverschillen in regio's aan de perceptie die verschillende groepen van fysische verschillen hebben. Sauer geeft ook de voorkeur aan een actieve rol van de mens in het landschap.

In de geografie na de Tweede Wereldoorlog blijft de nadruk op de rol van de mens liggen. In de jaren zestig domineert een positivistische stroming de geografie; men probeert zoveel mogelijk zaken kwantitatief af te bakenen. In Nederland worden landschappen ingedeeld in verschillende types, waarbij wordt gelet op zowel natuurlijke als cultuurhistorische factoren. Vanaf de jaren zeventig komt in de culturele geografie de humanistische stroming naar voren. Sociologie, antropologie en psychologie beïnvloeden de culturele geografie door aandacht te vragen voor individuele beleving van de omgeving.

Landschap als term

In deze studie wordt voor de term landschap de definitie van Berendsen (2000, p.2) aangehouden: *'een deel van het aardoppervlak, dat functioneert als een geïntegreerd geheel, waarbinnen statische zowel als dynamische evenwichten zich voordoen tussen de componenten die het landschap vormen'*. De componenten waar Berendsen op duidt zijn het substraat, de bodem en het water, flora en fauna, het klimaat en de mens. Figuur 2.1 geeft dit evenwicht weer.

Figuur 2.1 Landschap als samenspel tussen verschillende componenten (naar Berendsen 2000)

Landschap dus als een samenhangend geheel waarbij de mens en haar omgeving invloed hebben op elkaar¹. In Nederland zijn aan de hand van kenmerkende structuren en elementen van gebieden verschillende landschapsindelingen gemaakt (beginnend met de landschapsindelingen van Keuning) die zowel in het onderwijs als in de ruimtelijke ordening worden gebruikt.

¹ Dit is een tamelijk breed begrip van landschap. Definities in engere zin gaan dikwijls uit van landschap als de visueel waarneembare omgeving.

2.2.2 Cultuurhistorie in het landschap

De dynamiek van Nederlandse landschappen heeft alles te maken met de mens die gebruik maakt van het grondoppervlak. De mens is in het landschap een belangrijke factor; soms met trots, vaak met weemoed wordt verzucht dat iedere vierkante meter van het Nederlandse grondoppervlak wel een keer is omgespit.

Het eeuwenlange gebruik van het rurale land heeft in het huidige landschap haar sporen nagelaten. Cultuurhistorie kan zichtbaar zijn in vaste elementen in het landschap zoals in het gebied van de Drentsche Aa de essen of in de Friese Greidhoeke terpen en slingerende dijken. Ook in makkelijker te verplaatsen structuren kan cultuurhistorie waarneembaar zijn, bijvoorbeeld in de verbouw van een oude graansoort of het houden van oude schapenrassen.

Cultuurhistorie *kan* zichtbaar zijn; dit hoeft echter niet. Een terp herinnert bijvoorbeeld aan vroegere bewoning; zonder kennis hiervan kan het ook gewoon een verhoging in het landschap zijn. De niet zichtbare kant van cultuurhistorie, gevormd door kennis van delen van de geschiedenis van een gebied, ondersteunt dan de zichtbare elementen en structuren. Onzichtbare sporen van menselijke bewoning en gebruik kunnen tevens onder de grond verborgen liggen. Om deze archeologische cultuurhistorie te herkennen is ook een zekere voorkennis vereist.

In dit onderzoek wordt een brede interpretatie van de term cultuurhistorie aangehouden. Juist omdat het Nederlandse grondgebied haast geheel is beïnvloed door de mens, worden zowel aardkundige, archeologische, bouwkundige als natuurlijke (flora en fauna) elementen en structuren waarop de mens van invloed is geweest beschouwd als cultuurhistorie.

2.2.3 Cultuurhistorie in de ruimtelijke inrichting

Naast de toenemende aandacht voor het behoud van natuur in Nederland ontwikkelt zich ook interesse voor het behoud van kenmerkende landschapsstructuren en elementen. Eerst in maatschappelijke bewegingen die zich zorgen maken over de teloorgang van karakteristieken in het rurale grondgebied, vervolgens bij de overheid.

Beleid voor behoud, creatie en financiering van natuur heeft zich de afgelopen dertig jaar een steeds sterkere positie bevochten. De laatste tien jaar wordt de koppeling tussen natuur en landschap bij overheden wat lossier. Aandacht voor het beschermen van archeologie, een verbrede monumentenzorg en de opkomst van 'aardkundige en cultuurhistorisch waardevolle gebieden' krijgen naast de flora en fauna langzamerhand een gelijkwaardigere rol. Dit is in alle overheidslagen te zien; sprekendste voorbeelden zijn de nota Belvedere van de rijksoverheid en de opkomst van zogenaamde CultuurHistorische(Waarde)kaarten bij de twaalf provincies.

In regelgeving is het behoud van cultuurhistorie ingebed in de (Europese) wet van Malta, waarin de plicht van archeologisch onderzoek in bepaalde gebieden is geregeld, en in de nationale, provinciale en eventueel gemeentelijke monumentenwetten. Daarnaast kunnen provincies gemeentelijke bestemmingsplannen sturen betreffende bijvoorbeeld bebouwing of vergraving van gebieden.

Naast het behoud van bestaande elementen, ontstaat er meer aandacht voor het herstel van landschappen. Zo duiken in verschillende gebieden ideeën op voor bijvoorbeeld het aanplanten van houtwalleltjes, het uitgraven van oude beken of het aanleggen van lang vergeten wegen.

3. Waarde en waardering

In het voorgaande hoofdstuk is ingegaan op veranderingsprocessen in het rurale gebied van de afgelopen vijftig jaar. Daarnaast werd een toenemende aandacht voor cultuurhistorie in het landschap gesignaleerd. Om te komen tot een beschouwing over de waarde van cultuurhistorie in ruraal gebied is het praktisch een basis aan te leggen waarbij de term ‘waarde’ enigszins hanteerbaar wordt gemaakt.

Want de waarde van zaken is niet een vaststaand feit, maar wordt door mensen bepaald; of bestaan er bepaalde waarden die door mensen wel of niet worden onderstreept? En is bijvoorbeeld eerlijkheid één van de algemeen geldende waarden in een samenleving, of zijn er geen algemeen geldende waarden?

Zo maar twee vragen over een deel van de ingewikkelde omgang met het begrip waarde. In verschillende takken van wetenschap wordt dit begrip gebezigd, er zijn echter duidelijke verschillen in interpretatie en gebruik. In dit hoofdstuk wordt selectief ingegaan op het begrip waarde. Het verschil tussen zogenaamde toegekende en achtergrond waarde wordt besproken, waarna, na het kort aanstippen van waarde en cultuur het uitdrukken van toegekende waarde aan de orde komt.

3.1 Waarde

Het enkelvoud en meervoud van het begrip waarde heeft in de Nederlandse taal verschillende betekenissen. Als er wordt gesproken over het behoud van normen en waarden in de samenleving wordt iets anders bedoeld dan wanneer de waarde van de nieuwe auto van de buurman aan de orde komt. Lockwood (1999) maakt een onderscheid tussen ‘held value’, (hier besproken als achtergrond-waarde) en ‘assigned value’ (de toegekende waarde).

3.1.1 Achtergrond-waarden

Onder achtergrond-waarden worden voorstellingen verstaan van positieve zaken waar een mens naar streeft. Rescher (1969, p.9) verwoordt het als volgt:

‘values are banners under which one can fight (however mildly), being bound up with man’s vision of the good life through his conceptions of the beneficial.’

Voorbeelden van dergelijke nastrevenswaardige voorstellingen kunnen bijvoorbeeld rechtvaardigheid, trouw, of eerlijkheid zijn. Haast alles kan een waarde worden en aan haast alles kan een waarde toegekend worden. Zo kan ‘armoede’ een waarde worden voor een Franciscaner monnik, terwijl ‘rijkdom’ een waarde is voor een armoedzaaier. De aanname wordt hierbij gemaakt dat de mens in staat is positieve en negatieve gevoelens te scheiden en rationele overwegingen maakt; doelgericht, met de bedoeling genoegens te vergroten en vervelende zaken te verminderen (Rescher 1969).

Binnen deze waarden wordt een onderscheid gemaakt tussen intrinsieke en instrumentele waarden (Lockwood 1999). Intrinsieke waarden zijn waarden die op zichzelf staan; de eind-waarde zo gezegd. Dat wat nastrevenswaardig is, is autonoom en onafhankelijk van andere waarden. Instrumentele waarden daarentegen zijn een middel om een andere waarde te

produceren of bereiken (Hubbeling et al. 1985). In dit onderzoek worden niet één of meerdere intrinsieke waarden aangenomen. Een precies onderscheid tussen instrumentele en intrinsieke waarden is daarbij dus niet te maken.

3.1.2 Toegekende waarde

Toegekende waardes worden omschreven als waardes die mensen toekennen aan zaken, gebeurtenissen, activiteiten etc. Slechts de mens is in staat waarde toekennen, omdat zij in tegenstelling tot andere levende wezens een bewustzijn heeft (Satterfield 2002). Het ontstaan van deze waarde is voor discussie vatbaar; welke verhouding valt te ontdekken tussen (toekennend) subject en (gewaardeerd) object? In dit onderzoek wordt aangesloten bij de visie van Brentano en Meinong, twee van de grondleggers van de axiologie (waardenleer) binnen de filosofie aan het begin van de twintigste eeuw (Becker 1992).

Meinong gaat ervan uit dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen:

- Het *value subject*: de toekenner van waarde
- De *value feeling*: een positieve of negatieve beoordeling van het object
- Het (materiële of immateriële) *value object*
- Een uitspraak over realisatie van het bestaan van het *value object*

Het object heeft volgens deze theorie uit zichzelf geen vaststaande waarde. De grondslag van de toegekende waarde ligt echter wel in de eigenschappen van het object; de uitspraak over realisatie van het bestaan van het value-object is de oorzaak voor de value-feeling, waarna het subject waarde toekent (Rescher 1969).

De waarde die de buurman (het value subject) toekent aan zijn nieuwe auto (het value object) ontstaat dus wanneer hij de eigenschappen van de auto in zich opneemt (een uitspraak over de realisatie van het bestaan van het object), daar positieve gevoelens aan ontleent (de value feeling) en er vervolgens een bepaalde waarde aan toekent. De toegekende waarde wordt beïnvloed door achterliggende achtergrond-waarden. Zo kunnen buurmans positieve gevoelens ten opzichte van de auto bijvoorbeeld beïnvloed worden door een streven naar schoonheid of comfort.

De toegekende waarde kan beter worden gemeten dan de achtergrond-waarden. In dit onderzoek komen de achtergrond-waarden dan ook sporadisch voor.

3.1.3 Eigen waarde van het object

Het uitgangspunt dat value objects zelf wel of geen vaststaande waarde hebben is onderwerp van discussie. Enkele stromingen gaan ervan uit dat het object uit zichzelf zekere waarde heeft, die opgevangen kan worden door het subject.

In de theorie van Brentano-Meinong, waarbij dit paper aansluit, bezitten objecten zelf geen waarde, maar vormen ze wel de basis voor het ontstaan van waarde. Er wordt gesproken over een '*objective basis independent of thought, emotion, and experience*' (Rescher 1969, p.52), in dit onderzoek verwoord als de eigenschappen van het object. Bepaalde eigenschappen van een object kunnen bij verschillende mensen tot verschillende waardetoekeningen leiden, beïnvloed door bijvoorbeeld hun doel of kennis van zaken. Zo kan een vruchtbaar kleigebied door een boer met kennis van het nut hiervan voor de akkerbouw positief gewaardeerd

worden, terwijl een recreant het gebied negatief waardeert omdat hij vanwege de klei van het fietspad glibbert.

3.2 Hiërarchieën

'People and the societies they live in, could be compared and contrasted according to the similarities in their value continua' (Borgatta et al. 1992, p.2223)

Hiërarchie in waarden en waardesystemen

Binnen achtergrond- en toegekende waarden kunnen bepaalde hiërarchieën worden onderscheiden die worden gevormd door de sterkte van de waarden.

Individueel krijgen bepaalde nastrevenswaardige zaken (achtergrond-waarden) meer gewicht dan andere. Persoon A kan bijvoorbeeld gezondheid als een hogere waarde beschouwen dan rechtvaardigheid, terwijl dit voor persoon B andersom geldt.

Een combinatie van aan elkaar gerelateerde achtergrond-waarden die een mens aanhangt, vormen samen zogenaamde 'value orientations' of waardesystemen. Een antropocentrische wereldoriëntatie kan bijvoorbeeld leiden tot de mening dat de wereld bestaat voor het overleven van de mens, terwijl een ecocentrische oriëntatie het bestaan van meerdere soorten benadrukt. Een persoon kan tegelijkertijd meerdere waardesystemen op verschillende vlakken hebben (Lockwood 1999).

Waardesystemen geven groepen mensen een bepaald groepsgevoel of identiteit. Andersom kunnen bijvoorbeeld sociaal-economische factoren de hiërarchie in waarden in een groep beïnvloeden. Zo bleek bijvoorbeeld uit onderzoek van Kohn (1969) (Borgatta et al.1992) dat ouders met hogere opleidingen waarden bij de opvoeding van hun kinderen in een andere hiërarchie hanteerden dan ouders met een lagere opleiding.

Cultuur

In de sociologie gaat men ervan uit dat achtergrond-waarden die in een samenleving collectief gebruikt worden de kern van een cultuur vormen (de Jager et al. 1994). De cultuur waarin men leeft beïnvloedt omgekeerd ook de individuele achtergrond-waarden en hiërarchieën hierin. Durkheim (aangehaald in de Jager et al.1994, p. 72) spreekt van internalisatie: het langzaam opnemen van waarden uit een cultuur door een individu totdat deze als inwendig in plaats van uitwendig worden beschouwd.

Wanneer een groep op een bepaald vlak dezelfde hiërarchie in achtergrond-waarden met elkaar deelt, zodat waardesystemen ontstaan, worden dikwijls ook de toegekende waardes gelijkgetrokken.²

² Er bestaat overigens discussie over de cultuurgebonden waardering. Wanneer je de beleving, die aan de waardering voorafgaat, indeelt in zogenaamde affectieve en cognitieve beleving zijn er volgens bijvoorbeeld Ulrich (1983) aanwijzingen dat affectieve beleving van natuurlijke omgevingen niet varieert met cultuurverschillen. Mogelijk omdat de respons voortkomt uit het zenuwstelsel, dat universeel is voor de soort 'mens'. Wel kan cultuur een belangrijke rol spelen bij cognitieve beleving (De Graaf et al. 2002).

3.3 Waarde uitdrukken

Voordat een waarde meetbaar is, moet zij in woorden of getallen worden uitgedrukt. Het uitdrukken van waarde is meestal de wijze waarop toegekende waarde een betekenis krijgt. De achterliggende waarden beïnvloeden deze. De meeste methodes waarmee waarde wordt getracht vast te leggen, leggen dan ook de toegekende waarde vast. Hierbij is een onderscheid te maken tussen een kwantitatieve of kwalitatieve uitdrukkingwijze. Het is bij het meten van en bepaalde waarde van belang door wie bepaalde zaken, met welk doel, worden gewaardeerd.

3.3.1 Kwalitatief of kwantitatief

Belangrijkste argumenten die gebruikt worden bij de afweging tussen een kwantitatieve of kwalitatieve methode zijn meestal de hogere vergelijkbaarheid en generaliseerbaarheid van kwantitatieve gegevens tegenover het omgaan met complexe situaties en oog voor detail van kwalitatieve gegevens.

Op het oog de hoogste vergelijkbaarheid wordt verkregen bij het uitdrukken als monetaire, ofwel financiële waarde. In situaties waar niet een directe marktsituatie aanwezig is, is deze vergelijkbaarheid echter lastiger te realiseren. In deze gevallen wordt waardering ook wel uitgedrukt in vergelijkingsgetallen (bijvoorbeeld als een rapportcijfer van 1 tot 10), al dan niet met een negatieve component.

In situaties waar niet een directe markt aanwezig is kan ook goed gebruik worden gemaakt van een kwalitatieve uitdrukkingwijze van waarde. Het uitdrukken in woorden kan het vatten van waarden in getallen, wat voor waardering van omgevingen dikwijls lastig is, omzeilen. Het gewaardeerde object wordt hierdoor beter in zijn context gelaten, de vergelijkbaarheid met andere gevallen is echter lastiger.

3.3.2 Object en subject

In het toekennen van waarde kan onderscheid gemaakt worden tussen experts en leken (Coeterier 2000). Een expert zal voornamelijk object-gericht zijn bij het waarderen van cultuurhistorie, terwijl een leek vanuit zijn eigen achtergrond en met minder kennis de cultuurhistorie bekijkt.

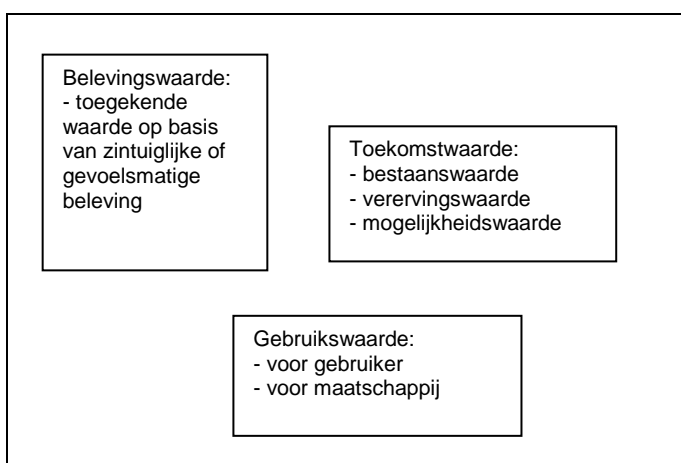
In het geval van de waardering van cultuurhistorie worden onder experts historici en archeologen verstaan. De overheid valt in dit onderzoek onder de experts wanneer zij gebruik maakt van cultuurhistorische expertise. Om te bepalen wat behouden dient te worden, wordt door de overheid getracht de waarde van cultuurhistorische structuren en elementen vast te stellen. Een waarde wordt toegekend aan de hand van criteria waaraan het object wordt getoetst. De leken zijn in dit onderzoek boeren en natuurorganisaties. Als leken op het gebied van cultuurhistorie (maar experts van het onderzoeksgebied, doordat ze dagelijks met het land in aanraking komen) zullen zij minder snel waarderen vanuit eigenschappen van de cultuurhistorie. De scheiding tussen expert en leek is echter niet altijd scherp te trekken, doordat meer historische kennis de leek doet opschuiven richting expert.

3.3.3 Verschillende waarden

Doordat zaken gewaardeerd worden vanuit verschillende achtergronden of doelen, is het gebruikelijk bij het meten van toegekende waarde verschillende deelwaarden naast elkaar te laten bestaan. Het heeft met de doelstelling en uitkomsten van een onderzoek te maken welke deel-waarden worden gemeten. Voor de analyse van dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde, zoals te zien is in Figuur 3.1. Voor deze opdeling is gekozen omdat dergelijke waarden het terrein van waardering van cultuurhistorie in landschappen voor dit onderzoek voldoende afdekken.

Belevingswaarde

Belevingswaarde is een term die aan populariteit wint de laatste jaren. Zij is ontstaan in het veld van de omgevingspsychologie in de jaren tachtig. Tegenwoordig heeft ze haar weg gevonden naar de economie, in overheidsdocumentatie en in de media. Meestal wordt onder belevingswaarde verstaan de esthetische waarde die aan een object wordt toegekend. Hierbij wordt door economen meer uitgegaan van het object; welke esthetische kenmerken van het object worden ervaren door het subject (Derksen 2005), door psychologen meer vanuit het subject; welke kenmerken worden door het subject beleefd als mooi. Naast esthetische waarde bestrijkt de term belevingswaarde in dit onderzoek de waarde die op basis van zintuiglijke of gevoelsmatige beleving aan elementen of structuren wordt toegekend.

Figuur 3.1 de behandelde deelwaarden

waarde die bijvoorbeeld de maatschappij geeft aan het feit dat een deel van het rurale gebied een natuurfunctie krijgt toebedeeld.

Toekomstwaarde

Toekomstwaarde tot slot, heeft alles te maken met het willen behouden van bepaalde zaken. Hierbij wordt onderscheid (naar Kooten et al. 2000, Mason 2002) gemaakt tussen:

- *Bestaanswaarde*: een object krijgt waarde puur om zijn bestaan.
- *Verervingswaarde*: het waarden van een object om het te bewaren voor toekomstige generaties.
- *Mogelijkheidswaarde*: het waarden van een object om de mogelijkheid te behouden om het eens te gaan bekijken/ consumeren.

Gebruikswaarde

Bij gebruikswaarde toegespitst op het rurale gebieden wordt het onderscheid dat de Haas (1995) maakt gevolgd. Hij stipt het verschil aan tussen:

- de waarde van de ruimte voor de gebruikers en
- de waarde van het gebruik van de ruimte.

Bij het eerste punt speelt het directe gebruik van in dit geval de boer en de natuurorganisatie de hoofdrol. Onder de waarde van de ruimte kan verstaan worden de

4. Methode

Nadat in hoofdstuk drie een theoretische basis is gelegd voor onderzoek naar de waardering van cultuurhistorie door boeren en natuurorganisaties, gaan de komende drie hoofdstukken in op het empirische onderzoeksdeel. Met de zogenaamde ‘gevalstudie’ als raamwerk zijn diepte-interviews met agrariërs gehouden. Daarnaast werden gesprekken gevoerd met en tekstmateriaal gebruikt van natuurorganisaties en overheden. De analyse van de diepte-interviews met boeren en de gesprekken met natuurorganisaties wordt weergegeven in hoofdstuk zes. Daaraan voorafgaand geeft hoofdstuk vijf korte gebiedsbeschrijvingen van de onderzoeksgebieden. In dit hoofdstuk wordt de gevolgde onderzoeksmethode toegelicht.

4.1 De ‘gevalstudie’ als kader

De gevalstudie (dikwijls beter bekend als case-study) kan gebruikt worden om een empirisch onderzoek te doen waarbij een verschijnsel intensief wordt bestudeerd binnen zijn natuurlijke situatie, zodat verwevenheid van relevante factoren gehandhaafd blijft (Hutjes et al. 1992). Voor dit onderzoek is een dergelijke aanpak van belang. De belangrijkste redenen hiervoor zijn de verbondenheid van de respondenten met het onderzoeksgebied, wat vraagt om een gebiedsgerichte aanpak, en de complexiteit van het te bestuderen onderwerp, hetgeen de meetmethode beïnvloedt.

De verbondenheid van de respondenten met het onderzoeksgebied, door gebruik en/of eigendom van de grond, maakt bestudering binnen de natuurlijke situatie aannemelijk. Waardering van cultuurhistorische landschapselementen wordt gemeten in een bekende situatie, dat wil zeggen op het eigen land. Hierdoor kunnen de gebiedsgebonden persoonlijke en contextuele variabelen die de waardering zouden kunnen beïnvloeden meegenomen worden. Waarderingsonderzoek naar elementen waar men niet direct mee in aanraking komt zou waarschijnlijk anders uitpakken doordat bovenstaande variabelen anders ingevuld worden. Hiernaast kan men op eigen land iets zeggen over de wil tot behoud van dergelijke elementen.

De complexiteit van het te bestuderen onderwerp is vrij groot. Door binnen de gevalstudies te werken met interviews kunnen toegekende waardes van respondenten naar voren komen binnen de context van een gesprek. Waardetoekenning die moeilijk in enkele woorden uit te drukken is, wordt na afloop uit het gesprek gefilterd.

Toetsend onderzoek

Swanborn (1996) geeft aan dat de gevalstudie op verschillende manieren kan worden gebruikt: als explorerend onderzoek, als toetsend onderzoek of als illustratie bij een theorie. In deze studie wordt gewerkt als in een toetsend onderzoek; aan de hand van reeds bestaande onderzoeken zijn enkele aannames en hypothesen gevormd, passend bij de probleemstelling. Deze worden gespiegeld aan de uitspraken van respondenten in twee onderzoeksgebieden.

Het is de vraag in hoeverre de uitkomsten van dergelijk onderzoek generaliseerbaar zijn naar een hogere eenheid. De aanpak en gebruikte methoden beïnvloeden de mate van generaliseerbaarheid. Bij onderliggende studie is de statistische algemenering van uitkomsten uitgesloten, omdat de kleine hoeveelheid respondenten niet toelaat de meetgegevens voor een groter geheel te laten gelden (Segers 1999). Wel is mogelijk de

uitkomsten van beide onderzoeksgebieden met elkaar te vergelijken, en aan de hand daarvan bij te dragen aan de discussie over de plaats van cultuurhistorie bij de inrichting van het rurale gebied. Dit gebeurt in hoofdstuk zeven.

4.2 Het verzamelen van gegevens

De korte gebiedsanalyses die te vinden zijn in hoofdstuk vijf, zijn voornamelijk gebaseerd op secundair historisch bronmateriaal; werken over de geschiedenis van beide gebieden. Daarnaast komt de rol van de overheid hier aan de orde.

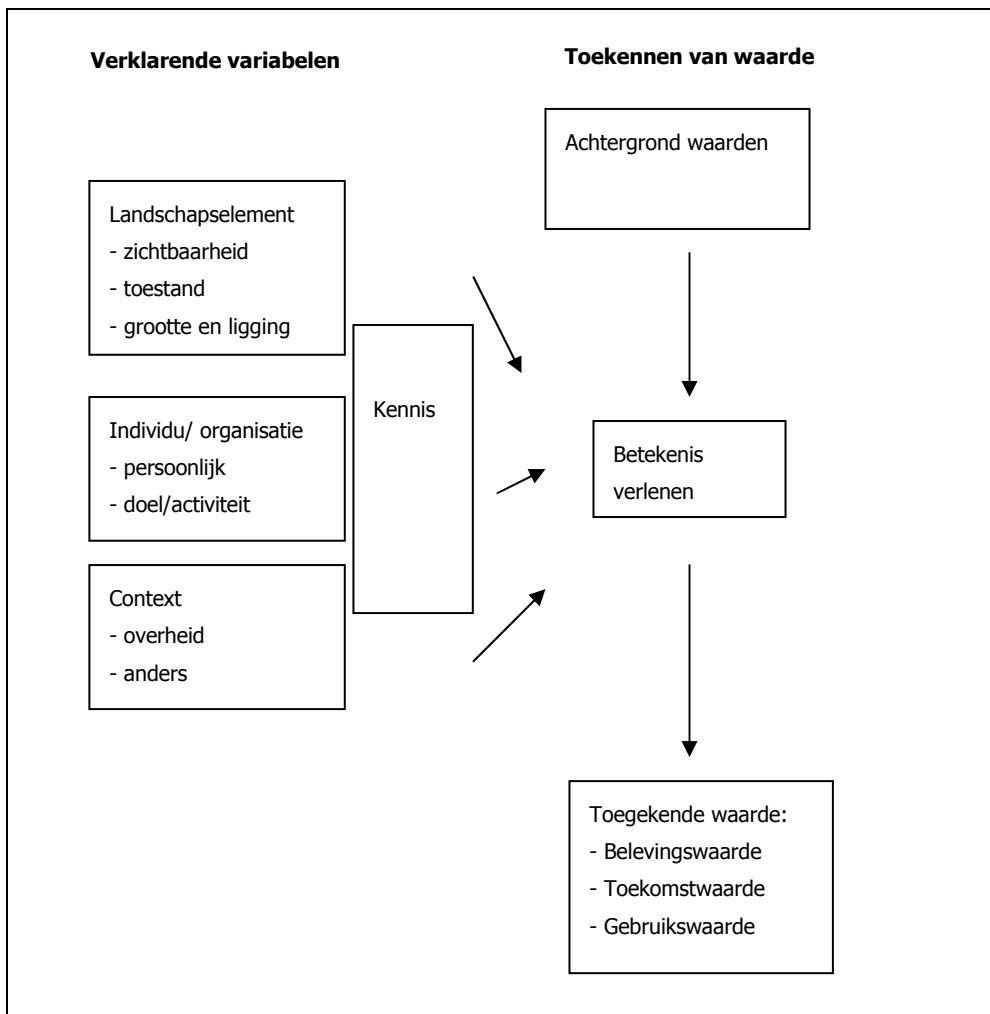
In het veldwerk is bij de betrokken overheidspartijen geïnformeerd naar de rol van het betreffende overheidsorgaan inzake het waarderen en behouden van cultuurhistorie. Naast schriftelijke bronnen als het streekplan of bestemmingsplan verhelderden gesprekken met medewerkers van de provincie Fryslân en Drenthe en de gemeentes Wûnseradiel, Franekeradeel, Littenseradiel en Aa&Hunze de intentie van de instanties.

Om de onderzoeksvragen beantwoord te krijgen zijn interviews gehouden met boeren en natuurorganisaties. In de Greidhoeke is gepraat met zeven veehouders, in het gebied rond de Drentsche Aa met drie akkerbouwers en drie veehouders. Bij het selecteren van respondenten is een boerderij uitgezocht waarbij de veronderstelling bestond dat de bewoners daar in hun bedrijfsvoering met historische elementen en structuren te maken zouden hebben. In Friesland is hierbij met name gelet op het verkavelingspatroon in de directe omgeving van de boerderij, in Drenthe op de ligging ten opzichte van es, veld en beekdal. De respondenten zijn vervolgens persoonlijk benaderd met de vraag of zij mee wilden werken aan een onderzoek naar de waarde van de geschiedenis in het landschap. Wanneer een boer toestemde met een afspraak werd hem gevraagd alvast na te denken over hoe hij de geschiedenis van het gebied om hem heen terug kon vinden in het landschap. Met enkele boeren is niet eerst een afspraak gemaakt, maar direct een gesprek aangegaan. De gesprekken zijn voor zover mogelijk opgenomen en uitgetypt. In drie gevallen was dit niet mogelijk, hier is het interview in steekwoorden opgeschreven en vervolgens uitgewerkt.

In Friesland is daarnaast gepraat met de lokale beheerder van Natuurmonumenten, in Drenthe met een (voormalig) projectmedewerker NBEL van Staatsbosbeheer. Beide organisaties hebben gebieden in eigendom waarbij aan vormen van natuurbeheer en ontwikkeling wordt gedaan.

4.3 Analyse

Na de gegevens te hebben verzameld wordt de visie en rol van de overheid samengevat per onderzoeksgebied. Uit de gesprekken met agrariërs wordt vervolgens gedestilleerd welke waardering aan de verschillende elementen en structuren wordt toegekend, wat daar de redenen voor zijn en of de wil tot het behoud van bepaalde zaken aanwezig is. Bij de twee natuurorganisaties wordt dit tevens gedaan; daarnaast is bij Staatsbosbeheer ook gelet op publicaties over het onderzoeksgebied.

Figuur 4.1 Analyseschema

De analyse wordt gestructureerd aan de hand van het schema in Figuur 4.1. Hierbij wordt gekeken naar:

- Het toekennen van waarde;
 - o welke elementen en structuren dragen experts en eigenaren/gebruikers aan als cultuurhistorie in het landschap
 - o in hoeverre wordt er gebruikswaarde, toekomstwaarde of belevingswaarde aan bepaalde zaken gegeven
 - o Zijn hier hiërarchieën in te onderscheiden
 - o Komen er naast toegekende waarde ook achterliggende waarden naar voren
- De verklarende variabelen:
 - o in hoeverre spelen landschappelijke, individuele en contextuele variabelen mee in de waardering en wat is de rol van (historische) kennis bij het toekennen van waarde aan cultuurhistorie in het landschap

Er wordt dus zowel gezocht naar waarderingen als ook naar onderlinge relaties tussen de variabelen. Deze zogenaamde cross-sectionele analyse (Mason 1996) komt naar voren in hoofdstuk zes. Het laatste hoofdstuk geeft de conclusie van dit onderzoek, gevolgd door een discussie.

4.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Bij de voordelen van bovenstaande manier van onderzoek is in paragraaf 4.1 stilgestaan. Er zijn echter ook diverse kanttekeningen te maken bij de gevalstudie met diepte-interviews; zijn de uitkomsten van onderzoek betrouwbaar en valide? Oftewel; welke voorzorgsmaatregelen ten behoeve van enige objectiviteit in het praktijkonderzoek worden genomen? En is er gemeten wat gezegd wordt te zijn gemeten? Vooral bij de interviews en de analyse daarvan is het goed bij enkele zaken stil te staan.

Interviews met agrariërs

De selectie van agrarische respondenten kan allereerst de uitkomsten van het onderzoek beïnvloeden. Het zoeken naar boeren waarvan de verwachting bestaat dat ze te maken hebben met cultuurhistorische sporen in het landschap, kan vrij objectief gebeuren. De boeren die niet willen meewerken aan een interview kunnen echter zorgen voor een scheve onderzoekspopulatie. Boeren zonder interesse in geschiedenis zullen naar verwachting namelijk sneller weigeren mee te werken dan boeren die wel hierin geïnteresseerd zijn. Gelukkig wilden bij dit onderzoek echter niet veel boeren niet meewerken. Uit korte gesprekken met diegenen die na enig aandringen nog steeds weigerden (twee boeren in Friesland en één in Drenthe), bleken op het eerste gezicht geen grote aanwijsbare verschillen in meningen over cultuurhistorie in het landschap met de respondenten.

Overigens is het waarschijnlijk een pré om als student langs te komen. Meewerken aan een interview van een dergelijk onderzoek brengt voor de respondent immers geen gevolgen met zich mee en wordt niet als bedreigend ervaren.

Het aantal te houden interviews is van te voren gesteld op de hoeveelheid waarbij redelijkerwijs aangenomen kon worden dat niet veel nieuwe inzichten zouden ontstaan. Coeterier (1987) geeft aan bij belevingsonderzoek over het algemeen voldoende te hebben aan zeven (goed geïnformeerde) respondenten. In dit onderzoek leveren de antwoorden van de zeven en zes respondenten een tamelijk compleet beeld op. Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten kunnen echter grotere aantallen respondenten gewenst zijn.

Naast de mogelijk scheve onderzoekspopulatie door selectie van respondenten kan het interview zelf voor de nodige oneffenheden in de resultaten zorgen. Bij het vergaren van informatie door een diepte-interview is de rol van de interviewer groot. Het is zaak ervoor te waken (met bepaalde verwachtingen of antwoorden van eerdere ondervraagden in het achterhoofd) de respondenten niet bepaalde antwoorden in de mond te leggen. Daarnaast kan wel gebruik gemaakt worden van, maar moet de vraagstelling niet al te zeer worden beïnvloed door het voortschrijdend inzicht, dat gesprekken met verschillende respondenten nou eenmaal oplevert.

Analyse

Bij de analyse van de diepte-interviews ligt de grootste gevoeligheid bij het omvormen en samenvatten van gesprekken tot onderzoeksresultaten. Enerzijds kan het filteren van verschillende waardes uit de gesprekken leiden tot onjuiste interpretaties van de onderzoeker, anderzijds brengt het omvormen van de uitkomsten van gesprekken tot verslaglegging van het geheel verlies van gedetailleerde individuele informatie met zich mee.

5. De onderzoeksgebieden

Het onderzoek is uitgevoerd in twee gebieden; de Greidhoeke in Westergo (Friesland) en het Drentsche Aa gebied in het noorden van Drenthe. Twee gebieden met verschillen in grondgebruik, beleidsmatige aandacht voor het landschap en landschapsvorm. In dit hoofdstuk wordt een kort overzicht gegeven van de ontstaansgeschiedenis van deze gebieden en het huidige gebruik.

5.1 De Greidhoeke als onderdeel van Westergo.

Friesland is landschappelijk grofweg in te delen in drie delen: in het zuiden de hoge zandgebieden als uitlopers van het Drents plateau, in het noorden de kleigebieden en daar tussen in het lage veengebied. Deze landschappelijke indeling vormt de basis voor de hoofdstreekbenaming. Op de zandgronden zijn 'de Wâlden' te vinden, het veengebied wordt betiteld met 'het lage midden' en het kleigebied is verdeeld in Oostergo en Westergo.

De Greidhoeke is een gebied dat valt binnen het zeekleilandschap van Westergo. Het is een benaming die voortkomt uit het grondgebruik; in het Fries is weide greide. Door de lage ligging en knipklei is dit gebied minder geschikt voor akkerbouw en wordt het hoofdgebruik al eeuwen gevormd door veeteelt.

5.1.1 Van kwelder naar polder

Omstreeks 3000 voor Chr. werd het grootste deel van Friesland gevormd door uitgestrekte veengebieden, als resultaat van diffuse kwel aan de rand van het Drents plateau. Door trans- en regressie van de zee zette zich op het veen klei af, die weer wegspoelde of zich ophoopte op eilanden in het veen (Berendsen, 2000). Ongeveer 500 voor Chr. ontstonden in het noorden van Westergo kwelderwallen aan de randen van de monding van de rivier de Boorne. Naarmate de zee zich verder terugtrok werden langzaam nieuwe kwelderwallen parallel aan de al bestaande gevormd (ROB, 2000).

De eerste bewoning clusterde zich in de buurt van en op de vroege kwelderwallen. Uit archeologische vondsten leidt men af dat ongeveer 700 voor Chr. al bewoning plaatsvond op eilandjes in het veen. Rond 300 voor Chr. begon men verhoogde woonplaatsen, de zogenaamde terpen, op te werpen op de kwelderwallen om zich tegen de stijgende zeespiegel te beschermen (Schroor, 1993). Naarmate de kwelderwallen zich kustwaarts uitbreidden, gingen de mensen zich ook noordelijker vestigen. Men bleef op terpen wonen, het lager gelegen land werd gebruikt als akker en weideland.

Rond het jaar 1000 werd begonnen met de aanleg van de eerste grote dijken. Eerst werden vier kleine polders aangelegd, de zogenaamde moederpolders bij Hartwerd-Witmarsum, Oosterend, Tzum-west en Wijnaldum (Rienks et al. 1954). Later werden deze gebieden met elkaar verbonden, waardoor nieuwere polders ontstonden en de dijken een groter geheel vormden. Als grootste aaneengesloten waterkering werd de Slachtedijk omstreeks 1200 het resultaat van de verbinding van verschillende dijkstukken. Deze dijk is nog duidelijk zichtbaar in het landschap; ze kronkelt van Oosterbierum aan de waddenzee naar Raerd in het zuid-westen van de Greidhoeke (Hosper et al. 2001).

5.1.2 Bewoning en bebouwing

Met de dijkenbouw en de vele terpen die Westergo rijk was, werd dit in de tiende eeuw het dichtst bevolkte gebied van het huidige Friesland (Rienks et al. 1954). De hoge bevolkingsaantallen zorgde ervoor dat het terpengebied niet een puur agrarisch gebied bleef. Naast het bedrijven van landbouw voor eigen gebruik kwam er een levendige handel op gang met Engeland, Scandinavië en Oost-Europa (Kalma et al. 1980).

Gedurende de Middeleeuwen bleef handel van belang. De elf Friese steden, waaronder Bolsward kregen hun stadsrechten. Op het platteland konden boeren zich ook in de ingepolderde gebieden gaan vestigen. Veeteelt werd de hoofdtek van de landbouw.

5.1.3 Oude sporen tussen huidig gebruik

Momenteel is de Greidhoeke een gebied dat landschappelijk nog altijd gekenmerkt wordt door veeteelt met een openheid die gebroken wordt door boerderijen en kleine dorpen. De bevolkingsdichtheid is tegenwoordig niet meer hoog te noemen (CBS 2006).

De oudste stukken land worden gevormd door kalkarme knipkleigronden. In de Marne en Middelzeeslenken is wat jongere kalkrijke klei afgezet. Het grondgebruik wordt in dit gebied voor het grootste gedeelte gevormd door grondgebonden veeteelt. Hiernaast zijn drie gebieden bestempeld tot natuur; onder toezicht van natuurmonumenten worden deze als weidevogelgebied beheerd.

In het landschap is met een beetje fantasie de geschiedenis van de strijd tegen het water nog herkenbaar. De oude dijken zijn in gebruik als wegen die deels boven het land uitsteken. In de akkers zijn de slenken en prielen terug te vinden die het kwelderland doorsneden. Ze zijn te zien in (minimaal) reliëf en grillige sloot- en verkavelingspatronen. Zo zijn slenken van de Middellzee terug te vinden als laagtes, en kennen ze een onregelmatige blokverkaveling. In het deel waar de Middellzee niet heeft gestroomd, zijn de kavels vaak op woonterpen gericht, waardoor een radiaal verkavelingspatroon ontstaan is. Terpen zijn voor het grootste gedeelte aan het begin van de twintigste eeuw afgegraven, maar dikwijls nog wel herkenbaar.

Ook recentere geschiedenis van bewoning en gebruik van dit gebied is terug te vinden in het huidige weidegebied. Ten behoeve van afwatering van de landerijen zijn in percelen greppels gegraven. Tot aan het eind van de vorige eeuw waren de meeste landerijen voorzien van greppelpatronen. Sinds de komst van grote maaimachines zijn meer en meer kavels gedraineerd en afgevlakt. Mét deze vervlakkingen zijn vaak ook kavels gedraaid en aan elkaar gelegd.

De stiel en kop-hals-rompboerderijen met grote schuren zijn gebouwd om het vee in te laten staan, en de wintervoorraad hooi op de zolder op te slaan. De meeste boerderijen in de Greidhoeke dateren uit de negentiende en twintigste eeuw. Tegenwoordig zie je bij deze panden ligboxstallen verzezen om het vee in te laten staan. Ook zijn er oude panden vervangen door nieuwe; voornamelijk bungalows met losstaande schuren er naast.

5.1.4 Bescherming van cultuurhistorie in de Greidhoeke

Voor een deel van de cultuurhistorische elementen en structuren stelt de overheid beschermende regelgeving of subsidiemaatregelen op. Vanuit het Rijk werkt de aanwijzing van het Friese terpengebied als Belvedere gebied als inspiratie- en financiële bron voor de lagere overheden. De Rijksdienst voor monumenten heeft daarnaast enkele boerderijen aangewezen als rijksmonument, wat een direct verbod op veranderingen zonder overleg met zich meebrengt. Onderhoudssubsidies zijn voor deze gebouwen echter ook aan te vragen.

De provincie Friesland heeft een zogenaamde cultuurhistorische kaart (CHK) opgesteld, waarin archeologische en cultuurhistorische elementen en structuren vermeld staan. Met deze CHK als richtlijn en het streekplan als basis wordt het beleid van de gemeente getoetst. Als meest concrete beschermende maatregel voor cultuurhistorie wijst ieder gemeentelijk bestemmingsplan gebieden aan als ‘archeologisch waardevol.’ Hieraan zijn, naar het verdrag van Malta, verboden gekoppeld wat betreft vergravingen. De gebieden die in de Greidhoeke worden betiteld als archeologisch of oudheidkundig waardevol zijn voornamelijk terp(restanten) en kwelderwallen. Het verbod op bouwen in het buitengebied zonder vergunning houdt daarnaast de openheid van het gebied in het oog. Directe bescherming van overige cultuurhistorische elementen en structuren, zoals dijken en windmolens, verschilt vervolgens per gemeente. Voor de parcelering bestaat niet een directe bescherming door regelgeving. Subsidie voor het egaliseren en vergroten van percelen is tegenwoordig echter ook niet meer aanwezig, zoals dat bij de ruilverkavelingen van de jaren zeventig en tachtig nog wel het geval was. Niet zozeer de perceelsvorm als wel het aantal sloten is tot slot gebonden aan regelgeving vanuit het waterschap; dempt men een sloot, dan moet elders één met gelijke inhoud worden aangebracht.

5.2 Een gebied rond het stroomdal van de Drentsche Aa

Het tweede onderzoeksgebied ligt tussen Assen, Rolde, Eext en Tynaarlo. Dit is een gebied rondom het stroomdal van de Drentsche Aa. Vormde de Greidhoeke zich aan de rand van het Drents plateau, het Drentsche Aa-landschap bevindt zich op dit plateau. De beekjes uit het stroomgebied van de Drentsche Aa voeren overtollig water van deze hoogte af naar het noorden, richting de Waddenzee.

De begrenzing van dit onderzoeksgebied is gesteld langs de grenzen van het zogenaamde Nationaal Beek en Esdorpen Landschap Drentsche Aa (in de tekst aangeduid met NBEL) dat sinds 2002 haar naam heeft gekregen. Het wordt een zogenaamd nationaal landschap met verbrede doelstelling genoemd; er is aandacht voor het inpassen van landbouw, bewoning, recreatie en natuur in het landschap (NBEL 2006).

5.2.1 Keileemplateau

Het huidige landschap rond de Drentsche Aa dankt zijn basisvorm aan de voorlaatste ijstijd, toen door het stuwende landijs moreneruggen ontstonden waar tussen een pakket keileem werd afgezet. Tijdens de daaropvolgende Weichsel-periode werd het Drentse plateau bedekt door een laag dekzand. In de laagtes (de erosiegeulen van het landijs) sleet zich vervolgens een beekstelsel uit, dat het overtollige water afvoerde. De beken zochten slingerend hun weg richting het Reitdiepdal.

5.2.2 Bewoning en bebouwing

Bij archeologisch onderzoek zijn eerste sporen van bewoning van meer dan 60.000 jaar geleden aangetroffen. Sporen van jagers en verzamelaars die waarschijnlijk tijdens een relatief warme periode in het Weichselien rondtrokken. Rond 12.000 jaar voor Christus trokken opnieuw jagers rond, behorend tot de zogenaamde Hamburgercultuur (Elerie et al. 1987).

In het holoceen ontstonden door het warmere en vochtigere klimaat dichte bossen op de zandgronden. De eerste nomadische landbouwers kon men hier in vijfde eeuw voor Christus aantreffen. Vanaf het Neolithicum (3500-2000 v Chr) laat de menselijke bewoning en bewerking van het land sporen achter die in het huidige landschap terug te vinden zijn. Bewoners uit de trechterbekercultuur hielden zich met kleinschalige akkerbouw en veeteelt bezig, waarbij de grond door het zogenaamde 'slash en burn-systeem' werd ontgonnen (Boivin 2003). Bij uitputting van het land werden de ontgonnen stukken land na bebouwing begraaasd door vee. Door dit intensieve gebruik verdween langzamerhand het areaal bosgrond op de hoge zandgronden en ontstond hier heide en schraal grasland. In de bronstijd (1800-1300 v Chr.) bleef men afhankelijk van kleinschalige akkerbouw en veeteelt, waarbij nog geen vaste woonplaatsen bestonden; men trok verder wanneer de grond voor akkerbouw uitgeput was.

Rond 500 voor Chr. ontstonden de eerste dorpsgebieden. Rond het dorp lagen grote akkercomplexen, de zogenaamde *celtic fields*, waar binnen ruimte was voor akkerbouw en veehouderij. Na verloop van tijd raakte de grond echter zo uitgeput door dit intensieve gebruik, dat verzandingen ontstonden en de voedselproductie moeilijker werd. In de eerste

eeuwen na Chr. kwam er dan ook een migratiestroom op gang naar de noordelijke kuststreken (Elerie et al. 1987).

Vanaf de Romeinse tijd ontstonden er andere landbouwmethoden (toepassing van ijzeren gereedschappen en andere gewassen) die ervoor zorgden dat de grond meer voedsel opbracht. Permanente akkerbouw werd mogelijk op zogenaamde huisakkers (de essen rond de boerderij), door deze systematisch te bemesten. Het gebied buiten de dorpen werd gebruikt als grasland voor het vee.

Het grondgebruik dat zich in de Middeleeuwen ontwikkelde is de basis geweest voor de landbouw zoals die tot aan de negentiende eeuw is gebezigd. Vanaf de late achtste en negende eeuw ontstonden grotere escomplexen door meer grond rondom de gehuchten te ontginnen. Hierbij werden ook de lagere beekgronden ontgonnen en benut als vee- en hooilanden. De mest werd gebruikt ter verbetering van de akkerlanden en heidelanden. De nederzettingen die rond deze tijd ontstonden lijken sindsdien op de zelfde plek te zijn gebleven. Door beweiding en afplaggen van de heidegronden op de veldgronden werden deze steeds schraler; er vonden meer en meer zandverstuivingen plaats en de grond werd zo arm dat er bijna niets dan heide meer wilde groeien. Over het algemeen werd de landbouw tot aan de tweede wereldoorlog gekenmerkt door gemengde bedrijven, waarbij de nadruk op specialisaties echter met de economische situatie verschoven (Spek 2006).

5.2.3 Oude sporen tussen huidig gebruik

Tegenwoordig is ongeveer twee derde van het gebied rond de Drentsche Aa in landbouwkundig gebruik. Het gemengd bedrijf is vrijwel verdwenen en heeft plaatsgemaakt voor aparte akkerbouw en veeteeltbedrijven.

De meeste landschapsbeschrijvingen van het huidige Drentsche Aa gebied maken over het algemeen een indeling naar hoge esgronden, veldgronden en lage beekdalen (Molema et al. 2004, prov.Drenthe 1987, Spek 2006). Dit is een structuur die vanaf de Middeleeuwen vastere vormen begint aan te nemen. De ontwikkeling van hooilanden en graslanden in de beekdalen is te herkennen aan de afwateringspatronen op de lage delen en weides afgescheiden door houtwallen op de hogere delen. Stukken van de beekdalen zijn in de zestig en zeventiger jaren echter gemoderniseerd; het meanderende beeksysteem is rechtgetrokken en de weilanden op de bovenlanden vergroot. Ook zijn in de jaren negentig delen voor ecologische ontwikkeling bestemd. Daar waar het patroon van greppels en houtwallen nog terug te vinden is, wordt dit voor een deel voor hooi en beweidingsland gebruikt.

De veldgronden worden in dit gebied momenteel deels voor agrarische doeleinden bewerkt, en deels als heideveld beheerd. Het grootste deel van de agrarische veldgronden zijn pas vanaf de zestig jaren ontgonnen. Tijdens deze periode van modernisering werd op de essen tevens de kleinschalige verkaveling vergroot. De essen worden tegenwoordig voor het grootste gedeelte voor akkerbouw gebruikt.

Sporen van eerdere bewoning zijn voornamelijk op de hoge gronden te vinden. Hunebedden uit het Neolithicum en grafheuvels uit deze en daarop volgende perioden zijn zichtbaar in het landschap. De zogenaamde celtic-fields, en grafvelden uit de Romeinse tijd zijn minder zichtbare sporen die aan het verleden herinneren.

5.2.4 Bescherming van cultuurhistorie in het NBEL

Evenals de Greidhoeke is het gebied rond de Drentsche Aa in 1999 aangemerkt als Belvederegebied. In 2002 is vanuit deze benoeming het Nationaal Beek en Esdorpen landschap (NBEL) ontstaan; een nationaal park met verbrede doelstelling. Sinds kort vormt het NBEL een onderdeel van het nationaal park Drentsche Aa; dit gebied beslaat ook de bovenloop van het DrentscheAa beekstelsel ten zuiden van het NBEL. Uit deze benoemingen is een overlegorgaan voortgekomen die de belangen van verschillende partijen bijeen probeert te brengen en voor informatie over het gebied zorgt. Publicaties over de kenmerken van het NBEL dragen een basis aan voor behoud van cultuurhistorie. Provincie Drenthe stuurt het behoud van cultuurhistorie door de Cultuurhistorische Waardenkaart en de monumentenlijst. Concreet worden in het gemeentelijke bestemmingsplan archeologisch waardevolle artefacten en geomorfologisch waardevolle gebieden beschermd. Het gaat dan over relictten als hunebedden en grafheuvels en de globale structuur van beekdal en essen.

6. Analyse gevalstudies

In dit hoofdstuk komt de waardering van boeren en natuurorganisaties van cultuurhistorie in de zojuist beschreven gebieden naar voren. Uit de gesprekken is gedestilleerd³:

- welke cultuurhistorie de respondent in het landschap waardeert
- in hoeverre er verbanden gezien kunnen worden tussen individuele, landschappelijke en contextuele variabelen en de waardetoekenning
- waarom er (geen) bereidheid bestaat bepaalde elementen of structuren te behouden

De waardering van cultuurhistorie wordt besproken door een samenvatting te geven van de manier waarop de respondenten de geschiedenis van hun gebied terugvinden in het landschap om zich heen en daar verschillende waarden aan te koppelen. De beide gebieden worden afzonderlijk geanalyseerd. Uitspraken van agrariërs (als individuele grondgebruikers) worden gebruikt om de standpunten te verduidelijken. In de tekst zijn de agrariërs aangeduid met Fr1 t/m Fr7⁴ respectievelijk Dr1 t/m Dr6. De beide natuurorganisaties zijn afgekort tot SBB (Staatsbosbeheer) en NM (Natuurmonumenten).

6.1 De Greidhoeke

De veehouderijbedrijven van de zeven agrarische respondenten liggen verspreid over het onderzoeksgebied. Natuurmonumenten heeft, in het midden en oosten van de Greidhoeke, Skrins, Skrok en de Lyonserpolder in eigendom. De eerste twee gebieden vallen onder eigen beheer, het derde wordt onder agrarisch natuurbeheer verpacht.

6.1.1 Achtergrond-waarde

De agrariërs proberen over het algemeen hun bedrijf economisch gezond te houden. NM kent als hoofdstreven de weidevogelstand in de beheerde gebieden zo goed mogelijk in stand te houden. Daarnaast streeft zij naar een behoud van oude verkavelingspatronen en een diversiteit aan flora in de eigen gebieden.

6.1.2 Cultuurhistorie in het landschap

Wanneer de respondenten denken aan de geschiedenis van het gebied in de nabije omgeving, wordt deze terug gevonden in het landschap in de vorm van:

- het gebruik:
 - o een oud landbouwgebied met voornamelijk veeteelt
 - o oude paden: kerkepaden en gewone gebruikspaden
- de (bewerkte) bodem:
 - o onregelmatige kavelpatronen
 - o grillige percelen door greppels en ruggetjes
 - o slenken als armen van de Middellzee

³ Bijlage één geeft een samenvatting van vragen aan de verschillende partijen

⁴ In bijlage twee is de nederlandse vertaling van de citaten te vinden

- laagtes door aftichelen
 - dijken
 - terpen
- de bebouwing:
- stinzen
 - stjelp (en soms Kop-hals-romp) boerderijen

De openheid van het landschap die aan de inrichting volgt, wordt genoemd als belangrijk kenmerk van de Greidhoeke.

De genoemde cultuurhistorische elementen en structuren komen vrijwel overeen met deze die door de provincie Fryslân in de CultuurHistorische Kaart worden vermeld. Ook tussen boeren als groep en NM verschilt de inventarisatie van cultuurhistorie niet opvallend.

6.1.3 Toegekende waarde

Gebruikswaarde

Zowel boeren als NM hebben in hun gebruik van het gebied te maken met bodemstructuren en oude paden. Bebouwing in de zin van boerderijen is op dit moment van gebruiksbelang voor boeren.

De vorm van de ‘oude’ weilanden komt bij boeren veelvuldig naar voren als moeilijk bewerkbaar, de gebruikswaarde is laag. Vooral percelen met greppels en ruggetjes (waarvan overigens nog maar weinig over zijn) worden, met het snel vergroten van de machines, gezien als lastig.

Dat fyn ik net meer reël joed de dei. Op sok greppeltsjeboel wurkje. Dat wurket net mear (Fr1)

Slechts één boer geeft aan hier niet heel veel problemen mee te hebben, doordat hij met kleinere machines zijn bedrijf draaiende kan houden. Ook aan kleine percelen en kronkelige sloten die volgens oude prielen lopen wordt een lage gebruikswaarde gegeven. De gebruikswaarde van grotere structuren als de kwelderwallen en slenken die de aanwezigheid van Middellzee-armen verraden is volgens de meeste respondenten hoger. Bij slenken is dit overigens onder voorbehoud van een goed drainage systeem, wat ook geldt voor laagtes die zijn ontstaan door aftichelen.

NM ziet het beschermen van weidevogels als hoofddoel in haar gebieden. Tegenover bezoekers speelt uitleg over het ontstaan van de gebieden echter ook een belangrijke rol. Zowel de onregelmatige perceelvormen als de grillige landerijen hebben voor NM hierdoor een hoge gebruikswaarde.

Oude paden die in gebruik waren als kerkepad of normaal gebruikspad worden, voor zover ze niet zijn verhard, door de respondenten amper gebruikt, maar wel gekend. Voor eigen gebruik kennen dergelijke paden dus een lage waarde. Gebruik door anderen (recreanten) wordt door enkele boeren ook gezien als een sterke verlaging van de eigen gebruikswaarde van het land.

Qua bebouwing geven de stjelp en kop-hals-romp boerderijen in het gebruik voor boeren meer zorg dan enthousiasme. Voor een deel van de boeren is de gebruikswaarde redelijk; de

schuren dienen als opslag voor machines, kalveren of paarden. Anderen zien slechts nadelen in het woon-en bedrijfsgebouw.

[de pleats] is fiersten te grut, it het syn waarde ferlen. Wat ik sa ek al sei, we gooie dêr no 100 pakjes hea yn, en froeger siet der een winterfoarrie yn. En dat is ek it ienigste. Want de doarren sitte ferkeart, dêr sitte souders yn, it is heel ûnpraktisch foar tjintwurrich. Je kin der net mei een wein, een trekker, mei neat ynkomme. En dat is achter. En foar, it is allegear romte, je kin sa heeg net klimme, of je komme nea wer by dat dak (Fr3).

NM gebruikt een boerderij in haar gebied als onderhouds- en rondleidingscentrum. Voor de overige boerderijen aan de randen van de beheergebieden is de gebruikswaarde laag in het kader van de weidevogelbescherming.

Belevingswaarde

In zijn algemeenheid is de belevingswaarde van het landschap hoog. Als belangrijkste kenmerk hiervoor wordt de aanwezige ruimte of weidsheid genoemd.

Lit dy boskjes yn e Wâlden bliewe, en dy leegte hjirre (Fr3).

Daarnaast levert voor de agrariërs het vee in het land een grote bijdrage aan de positieve belevingswaarde. Het gebruik van het land staat voorop, onregelmatigheid draagt echter wel bij aan de waardering. Al zijn percelen en wegen met kromme vormen niet het meest praktische, recht en slecht past niet bij dit landschap;

no ja, en it kronkeltsie yn e dyk dy is wol ris ferfelend foar as je der loans matte, mar dat ha ik toch leaver as wannear je yn sa'n polder wenje mei allegear strakke lijnen (Fr6).

Land dat lastig bruikbaar is, wordt echter ook niet op zichzelf mooi of bijzonder gevonden. De waardering gaat dus voornamelijk uit naar onregelmatigheid op grotere schaal. De verkaveling geeft voor NM juist wel een grote belevingswaarde; bezoekers kunnen hierdoor ervaren hoe dit landschap is ontstaan.

Is de belevingswaarde voor het land voornamelijk esthetisch (het is zo mooi), de waardering voor de bebouwing is daarnaast ook afhankelijk van eigen belevenissen of verhalen die met het gebouw verbonden zijn.

ús beppe wol de pleats net der wei ha, se seit dat je him net instoarte litte matte. Sy hat dêr noch wol emotionele wearde fan (Fr4).

Naast persoonlijke binding speelt ook de gaafheid en staat van de boerderij mee in het toekennen van belevingswaarde. De belevingswaarde van de boerderijen is derhalve niet eenduidig hoog of laag te noemen.

Toekomstwaarde

De toekomstwaarde van elementen en structuren hangt wat de boeren betreft vooral af van de gebruikswaarde. Deze ligt, zoals gezegd voornamelijk laag bij sommige bodemstructuren en bedrijfsgebouwen. De respondenten voorzien een snel voortschrijdende schaalvergroting van de veehouderij. Wanneer het financieel haalbaar is, zouden de boeren graag zien dat de

weilanden zo vlak en groot mogelijk zijn. Bij enkele boeren bestaat een spijtig gevoel bij het daarmee gepaard gaande verlies van het nog resterende zogenaamde 'oude land'. Hier wordt echter bij aangegeven dat het karakter van het land nog wel behouden blijft door de grotere onregelmatigheden als kromme dijken, woonterpen en slenken. Slechts waar niet het eerste doel is zo economisch mogelijk te boeren (en gebruik wordt gemaakt van niet de grootste apparatuur) kan het 'oude land' blijven bestaan.

NM geeft aan de bodemstructuren van de weilanden te willen behouden; zowel de bestaanswaarde, verervingswaarde als mogelijkheidswaarde zijn hoog.

Voor de bedrijfsgebouwen zien boeren ook niet een sterke toekomstwaarde in het verschiet liggen. De verervingswaarde is alleen hoog bij panden die uniek zijn in bouwstijl of authenticiteit, is het algemeen levende beeld. Voor een groot deel van de boerderijen zou men uit praktisch, maar ook uit financieel oogpunt liever een bungalow met losstaande schuur bouwen.

Dy wynmûne is bysonderder dan al dy stjelpen, want dêr binne der san soat fan, ien mear as minder jout dan ek net (Fr4).

De terpen waar de meeste boerderijen op gebouwd zijn, worden over het algemeen niet direct mooi gevonden. Hier kleeft echter wel een bijzonderheid aan die, net als de dijken het landschap karakteristiek houdt. De toekomstwaarde is hoog. Dit is voor het grootste gedeelte echter te danken aan regelgeving die verbied terpaarde weg te graven.

Hiërarchieën

Bij zowel de agrariërs als NM staat cultuurhistorie niet op de eerste plaats. Bij de boeren niet wanneer ze de moderne landbouw in de weg staan, bij NM niet wanneer dit het geval is voor weidevoelbeheer.

6.1.4 Welke zaken beïnvloeden de waardering?

Landschap

Voor zowel het gebruik, de bodemstructuur als de bebouwing speelt de zichtbaarheid van structuren en elementen een rol in het opmerken van en betekenis verlenen aan deze cultuurhistorie. In de waardering komt zichtbaarheid naar voren in de waarde die NM hecht aan de bodemstructuur; juist door zichtbaarheid is de geschiedenis van het gebied voor bezoekers terug te vinden.

Bij de vraag welke cultuurhistorie een zekere toekomstwaarde heeft, of behouden zal blijven, spelen gaafheid en uniekheid zowel bij boeren als NM een rol. Vooral boerderijen die niet zeldzaam oud zijn, of in slechte staat verkeren hebben een lage toekomstwaarde. Is dit wel het geval, dan zou de toekomstwaarde met voldoende financiële middelen hoog kunnen zijn.

De structuren van slenken, prielen en terpen met de latere sporen van agrarische bewerking worden door hun bijzonderheid door NM beschouwd als iets dat bewaard moet blijven. Enkele boeren delen deze mening, maar geven aan de hogere gebruikswaarde van vlakke, grote percelen de voorkeur.

Individu/ Organisatie

Bij individuele boeren zijn de grootste waarderingverschillen te vinden in de manier van boeren en de eigen interesse voor de geschiedenis van hun gebied. De gebruikswaarde wordt voornamelijk beïnvloed door de mate van schaalvergroting die de boer wil en kan toepassen. Over het algemeen leeft het idee dat slechts boeren die economisch niet geheel afhankelijk zijn van hun bedrijf of niet lang meer zullen boeren de onrendabele onregelmatige verkaveling kunnen behouden. Hierbij hoort dan wel eigen interesse in het behoud hiervan, wat ook het geval is voor het behoud van oude boerderijen.

NM is als organisatie behept met kennis over het ontstaan van de Greidhoeke. Boeren krijgen daarentegen weinig informatie hierover vanuit bijvoorbeeld de overheid, media of verenigingen. Opvallend is dat veel respondenten wel een algemene kennis van de geschiedenis van hun gebied hebben.

No, it leit ek wat oan een útrin fan de âlde Middelsé. Een earm. En dat is no by my de grûn. Mar wêr't by my de pleats op stiet, dat is hiele âlde klaaigrûn. No, en dan prate we oer hiel âld, wat is dan hiel âld? Dat wit ik eigenlijk net presis, hoe âld âld is (Fr1).

Die algemene kennis gaat over het algemeen gepaard met een zekere betekenis verlenen aan het landschap, maar niet naar een directe waardering. De gebruikswaarde staat namelijk voorop. Verbanden tussen leeftijd en waardering zijn niet gevonden.

Context

De Greidhoeke heeft zich lange tijd als één van de modernste veeteeltgebieden kunnen ontwikkelen. Dit heeft mede gevolgen gehad voor de ontwikkeling van bebouwing en bewerkte grond. De grote stielp en kop-hals-romp boerderijen waarvan nu een deel van de gebruikswaarde verloren is gegaan, waren enorme bouwprojecten. Zoals de gebruikswaarde bij deze bebouwing eensklaps werd voorbijgesneld door ontwikkelingen in de landbouw, zo gebeurde dat ook bij de grondstructuren.

Omdat de landerijen behoorden tot de top van de veeteeltgebieden door de relatieve grote oppervlakte en geschikte ligging van de percelen, werden in het oostelijk deel van de Greidhoeke de ruilverkavelingen uitgesteld. De gebruikswaarde van het land was immers goed. Dit heeft er toe geleid dat in dit oostelijke deel tot op heden nog het meeste zogenaamde 'oude land' aanwezig is. Terwijl in de rest van het gebied met financiën van de overheid in de jaren zeventig en tachtig land afgevlakt en rechtgetrokken kon worden, was daar later minder geld voor over. In deze gebieden heeft NM dan ook land opgekocht. De aanwezigheid van oude bebouwing en bodemstructuren leidt echter niet direct tot het afwijken van de traditie van een modern veeteeltgebied. De meeste boeren willen het liefst 'economisch' boeren.

6.2 De Drentsche Aa

De drie akkerbouwers en drie veehouders hebben land in eigendom en/of gebruik op zowel de velden, de essen en in de beekdalen. Staatsbosbeheer heeft land in gebruik in de beekdalen en op de velden.

6.2.1 Achtergrondwaarden

In de gesprekken met de agrariërs komt over het algemeen het streven naar ‘als boer in dit gebied te kunnen leven’ naar voren. Ieder probeert op zijn eigen manier zijn bedrijf in te passen binnen de mogelijkheden van het landschap.

Staatsbosbeheer tracht haar gebied te beheren binnen de hoofddoelstelling van de organisatie; *het streven naar het creëren van een duurzame leefomgeving voor mens, plant en dier.*

6.2.2 Cultuurhistorie in het landschap

De meest genoemde structuren waarin de respondenten de geschiedenis van het gebied terug vinden in het landschap zijn:

- ontgonnen veldgronden met veeteelt en onontgonnen veldgronden met heide
- essen met akkerbouw (en vóór de ruilverkaveling –zeer- kleine percelen)
- beekdalen met op de bovenlopen houtwallen als veekering

met daardoor:

- weidsheid/ openheid van het landschap
- afwisseling van veeteelt, akkerbouw en hout

De volgende elementen komen ter sprake:

- afscheidingen van es naar veld door houtwallen
- de hunebedden en grafheuvels
- geriefhoutbosjes

Duidelijk is dat ‘*het hele landschap is gemaakt door de manier waarop er vroeger is geboerd (Dr2)*’.

Over het algemeen grijpen de boeren terug naar een landschapsbeeld van net voor de ruilverkavelingen in de zeventig en tachtiger jaren. De velden zijn ontgonnen voor landbouwkundig gebruik, de essen verkaveld voor akkerbouw en de hoge gronden van de beekdalen zijn opgedeeld door houtwallen, bedoeld als veekering.

De insteek van Staatsbosbeheer is de geomorfologie als historische basis te nemen en de geschiedenis van agrarisch gebruik op een tweede plaats te zetten. Daar waar de cultuurhistorische structuur van omstreeks 1900 (madelanden, essen en heidevelden) nog aanwezig is, streeft men naar behoud. Waar dit patroon minder gaaf is, zet SBB het ecologisch belang voorop.

6.2.3 Toegekende waarde

Gebruikswaarde

De gebruikswaarde die aan de cultuurhistorie in het landschap wordt gegeven is voornamelijk van toepassing op de structuren van es, veld en beekdal.

Boeren geven aan dat de huidige structuren van essen en velden voor het agrarische gebruik geen onoverkomelijke beperkingen bieden. Aanwezige beperkingen zijn de verkaveling en de boomsingels als afscheiding. De gebruikswaarde is in verhouding niet zo hoog als in bijvoorbeeld de veenkoloniën;

Maar ja, bij mijn zwager ben ik ook wel een keer aan het aardappelrooien, en dan kom ik in zo'n gebied met rechte stukken, en als je ziet wat je dan op een dag doet (Dr6)'.

maar sinds de ruilverkavelingen wel redelijk;

Als je grootschalige landbouw wilt hebben, dan moet je ook grootschalige percelen hebben. Die zijn hier wel, maar in mindere mate. En dat is een beperking. En soms dan staat er één of ander raar bosje in de weg, maar goed, of je daar nou last van hebt. Dat ding dat staat er nou eenmaal en dan denk ik, iemand anders heeft een hoogspanningsmast in het land staan, en dat is ook ontzettend lastig. Dus ja, nou goed; het is zoals het is, en ach, ik heb er niet zo heel veel last van. We hebben hier in de jaren zeventig een ruilverkaveling gehad, en sindsdien is de perceelsgrootte wel goed zo hoor. Het mag nog wel groter, maar goed, dat kan hier niet (Dr3).

Staatsbosbeheer ziet de velden het liefst in de staat van voor de ontginningen; bedekt met heidevelden. De gebruikswaarde van de velden (voor recreatie en natuurbeheer) is volgens deze zienswijze hoog. De gebruikswaarde is echter lager wanneer onder cultuurhistorie mede het agrarisch gebruik wordt verstaan. Zowel het afplaggen van de heide van vóór de ontginningen als het gebruik als agrarisch land kent voor SBB een lage gebruikswaarde.

Sporen van agrarisch gebruik zijn tot op zekere hoogte voor SBB belangrijker in de beekdalen. Het idee is om gedeelten waar het cultuurhistorische patroon gaaf is, te onderhouden zoals het is. Dat wil zeggen lage madelanden met greppels en op de hogere flanken kleine percelen gescheiden door houtwallen. Hier is de gebruikswaarde van de cultuurhistorie, ontstaan door enkele eeuwen agrarisch gebruik, hoog. Waar door schaalvergroting het kleinschalige beekdalsysteem echter niet meer als gaaf wordt betiteld, wordt aan ecologie voorrang geven. Dit betekent het afvlakken van de kavel- en slotenpatronen en het omhoog brengen van de waterstand. Aan de gebruikswaarde van de agrarische geschiedenis gaat men dan voorbij, deze is hierbij laag.

Voor boeren zijn de beekdalen door de lage, natte ligging lastiger te gebruiken dan de velden en essen. Bovendien maken de houtwallen op de bovengronden het gebruik minder efficiënt. Hier is de gebruikswaarde voor de traditionele landbouw aanzienlijk lager dan op veld en es. Wanneer echter ook voldoende inkomsten gehaald kunnen worden uit het beheer van natuur en landschap, in dit geval in de vorm van natuurbeheersubsidies, zijn de beekdalen voor aangepaste boeren wel goed te gebruiken.

Voor het hele gebied zien boeren de grootste hinderpaal in het verbod in de open ruimte bedrijfsgebouwen te plaatsen. Van de boerderijen die van oudsher in de dorpen lagen, zijn

enkele naar de rand verplaatst, is het grootste gedeelte buiten bedrijf geraakt en een minderheid in bedrijf gebleven binnen de grenzen van de bebouwde kom. Bij verdere schaalvergroting wordt de gebruikswaarde van het land zowel voor veehouders als akkerbouwers kleiner wanneer er geen bedrijfsgebouwen bij het land liggen.

Dat is het kenmerk van het Drentsche Aa gebied, zeggen ze dan; dat er geen bedrijven in het buitengebied staan. En dat is ook zo. Maar het is tegelijkertijd ook het grote manco van de landbouw in dit gebied; dat men allemaal nog in het dorp zit. En daar gaat men aan ten onder, met de landbouw in dit gebied (Dr3)

De gebruikswaarde van het landschap in het algemeen voor recreatie en toerisme is in dit gebied hoog. De respondenten noemen voornamelijk de fietsende recreant. Soms kunnen deze recreanten voor de boer echter hinder veroorzaken.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van het landschap is voor de agrariërs hoog. Zij wordt over het algemeen voor het landschap in zijn geheel gezien. Wat betreft de cultuurhistorie komt bij de agrariërs een positieve belevingswaarde sterk naar voren met betrekking tot het agrarische karakter van de omgeving.

Wij vinden mooie suikerbieten, en mooie granen en mooie aardappels; dat vinden wij mooi. De ruimte. Dat is ons leven hè, (Dr5).

Daarnaast wordt de afwisseling in het landschap door aanwezigheid van houtsingels, reliëf, verschillend gebruik genoemd als drager van een hoge belevingswaarde, evenals de weidsheid of openheid van dit gebied.

Staatsbosbeheer richt zich als organisatie op zowel het behoud en ontwikkeling van natuur, als ook op het scheppen van recreatiemogelijkheden. De belevingswaarde van cultuurhistorie draagt bij aan de positieve belevingswaarde van het landschap. Op sommige plaatsen worden sporen van agrarisch gebruik echter ondergeschikt gemaakt aan de belevingswaarde van flora en fauna.

Toekomstwaarde

Bij ieder leeft de overtuiging dat in het esdorpenlandschap van de Drentsche Aa bepaalde (cultuurhistorische) kenmerken niet verstoord mogen en zullen worden. Men geeft niet bewust waarde aan bepaalde cultuurhistorie met als reden het bewaren voor later of voor volgende generaties. Wanneer je kijkt naar de wil tot behoud van een bepaalde cultuurhistorie in het landschap, dan komt naar voren dat het landschap zoals het gegroeid is naar gebruik verder moet groeien; maar binnen zekere grenzen. Aan de grove landschapsstructuur van es, veld en beekdal zal niet worden getornd. Deze structuur is zo gegroeid en heeft een hoge *bestaanswaarde* van zichzelf. Binnen deze structuur zit het landschap echter niet vast.

In het beekdalgebied zijn boeren en SBB het over het algemeen redelijk eens over een invulling naar het voorbeeld van ongeveer 1900; madelanden rond een meanderende stroom, met op de bovenlanden landerijen met (een enkele) houtwal. Op de delen die zijn ontgonnen voor grootschaliger agrarisch gebruik ziet SBB op sommige plaatsen echter het liefst natuurbeheer, boeren houden liever agrarisch beheer.

Voor de inrichting van de velden als heide of landbouwgrond bestaat, zoals reeds genoemd, discussie. Terugbrengen van cultuurhistorie in de zin van woeste grond heeft een zekere toekomstwaarde voor SBB, terwijl het voortborduren op de agrarische bewerking van na de ontginningen de voorkeur geniet van de daar boerende agrariërs. Waar men het over eens is is het in stand houden van openheid en reliëf van es en veld.

De overgangen tussen de verschillende structuren door dichte houtwallen, vroeger gebruikt als veekeringen, worden door SBB liever gezien als geleidelijke overgangen; minder dichte bossages. Boeren staan hier vrij neutraal tegenover.

Een hoge bestaanswaarde hebben ook de hunebedden en grafheuvels, die voor velen als vanzelfsprekend bij het gebied horen;

Nou, Drenthe is toch echt een hunebedprovincie (Dr5)

Hiërarchieën

Dat de belevingswaarde en toekomstwaarde van het esdorpenlandschap in het algemeen en de cultuurhistorie in het bijzonder, hoog genoemd kan worden, doet niet af aan het zetten van de gebruikswaarde op de eerste plaats. Ofwel; de cultuurhistorie in het landschap heeft een rol in het huidige gebruik ervan. Boeren willen graag in dit gebied hun bedrijf kunnen blijven uitoefenen, en zien ook zeker een rol voor de landbouw weggelegd. Dr2 drukt dit uit als:

Persoonlijk vind ik het ook mooi, die plantjes en zo; dat is genieten. Wat er allemaal groeit. Maar dat mag voor mij geen reden zijn om er daarom achter te staan Ik bedoel als we daarom over een jaar moeten stoppen omdat het economisch niet meer uit kan, dan hebben we ook niets aan die plantjes.

Staatsbosbeheer beschermt en promoot cultuurhistorie op sommige plaatsen en geeft elders ecologie voorrang.

6.2.4 Welke zaken beïnvloeden de waardering?

Landschap

Het esdorpenlandschap lijkt de waardering in zoverre te beïnvloeden, dat voornamelijk zichtbare elementen en structuren waardering krijgen. Een zekere achtergrondkennis is echter wel nodig. Basiskennis over het ontstaan van het landschap is bij de meeste boeren aanwezig. De structuren die de laatste vijftig jaar zijn verdwenen zitten nog in het geheugen van mensen, maar zoals Dr6 zegt (over een gebied waar houtwallen zijn verdwenen):

Als je hier als leek komt, dan zie je een heleboel niet meer terug; dan is het vervaagd. Maar als je als leek van ver komt, dan zal het hier prachtig zijn denk ik. Dan vind je dit ook wel mooi natuurlijk, je weet niet dat het ook anders kan, dan vind je dit al prachtig.

Het unieke karakter van het beekdallandschap van de Drentse Aa in Noord-Europa wordt aangegeven als een oorzaak voor waardering door enkele boeren. Door SBB wordt dit ook aangedragen.

Individu/ organisatie

De meeste respondenten wonen ten minste twee generaties in dit gebied. Hierdoor wordt kennis van het land en de veranderingen die de laatste zestig jaar hebben plaatsgevonden als normaal beschouwd.

Iedereen die boer is die is dat toch van opa, en overgrootvader, en zolang iedereen hier al boert. Je kent het landschap, en je weet wat er gebeurd is vroeger. Bijna iedereen weet nog wel hoe het voor de ruilverkaveling was, nou en je hoeft een boer niets te vertellen van hoe het landschap in elkaar zit. Die weten dat wel(Dr3).

Verbanden tussen leeftijd en waardering zijn niet gevonden. Specifiekere kennis van cultuurhistorie ligt aan de eigen interesse in de geschiedenis. Er zijn geen verenigingen die zich hier gericht mee bezig houden, maar het overlegorgaan van het NBEL geeft op de website, in folders en brochures informatie.

Als natuurorganisatie is Staatsbosbeheer voor de financiële middelen voor beheer afhankelijk van de overheid. Hierdoor sijpelt dat wat de overheid als waardevol bestempeld eerder door in de uitvoering in het landschap. Het feit dat het gebied rond de Drentsche Aa een Belvederegebied is, stuurt bijvoorbeeld het behoud van agrarische geschiedenis door mogelijke financiering en maatschappelijke waardering.

Context

De afname van het aantal boerenbedrijven gaat sinds de jaren zeventig hard. Niet alleen door boeren die stoppen, maar ook door wegtrekkers die hun bedrijf naar een omgeving verplaatsen waar economischer geboerd kan worden. Ofwel; waar meer ruimte is voor grotere bedrijfspanden en aaneengesloten kavels. De boeren die nu in het gebied boeren en dat willen continueren zitten vaak op een plek waar niet de grootste landschappelijke beperkingen zijn, of hebben hun bedrijf zo aangepast dat ook uit verbreding inkomsten gehaald kunnen worden. Het algemeen heersende idee is echter dat verbreding richting natuur en landschap, uitgezonderd voor een gespecialiseerde enkeling, slechts een aanvulling is op de inkomsten van het 'normale' boerenbedrijf omdat deze laag zijn en slechts voor enkele jaren gelden. De gebruikswaarde van de cultuurhistorie wordt dus in die zin beïnvloed dat 'economische boeren' minder te maken hebben met direct belemmerende cultuurhistorische elementen en structuren dan eerder het geval was.

De subsidies en regelgeving die er van overheidswege zijn, versterken echter wel de bekendheid van bepaalde zaken, en kunnen naast inkomsten(derving) ook waardering overdragen. Sinds dit gebied in 2002 is uitgeroepen tot nationaal beek-en esdorpenlandschap lijkt er zich een hoos van extra aandacht over het gebied uit te storten. Het esdorpenlandschap en het landschap rond de Drentsche Aa in het bijzonder staat echter al langer in de belangstelling. De aandacht voor dit type landschap heeft ook algemene bekendheid over het ontstaan van het landschap gebracht bij de bewoners.

Een maatschappelijke waardering van dit landschap wordt mede aangezwengeld door organisaties als SBB, maar zij lift hier ook op mee. Is SBB in de jaren zestig begonnen met het beheer van gronden vanuit een maatschappelijke natuur-en landschapsbeweging, nu wordt maatschappelijke aandacht voor cultuurhistorie meegenomen in de visie voor dit gebied. Niet alleen maatschappelijke aandacht, ook financiële middelen die hieruit voortkomen zorgen voor het kunnen beheren van een dergelijk gebied.

7. Conclusie en discussie

De onderzoeksresultaten die in het vorige hoofdstuk aan bod zijn gekomen passeren in dit laatste hoofdstuk nog eens kort samengevat de revue. De eerste paragraaf behandelt (antwoorden op) de vraagstelling en haar hypothesen, zoals beschreven in hoofdstuk één. In de laatste paragraaf worden de onderzoeksconclusies kort bediscussieerd.

7.1 Conclusie

Paragraaf 7.1.1 behandelt het eerste deel van de hoofdvraag;

In welke mate wordt cultuurhistorie in het landschap door boeren en natuurorganisaties gewaardeerd en in hoeverre bestaat er bereidheid tot het behouden van cultuurhistorische elementen en structuren?

In paragraaf 7.1.2 wordt het tweede deel van de hoofdvraag besproken;

Kunnen er gemeenschappelijke factoren worden aangegeven die de waardering van cultuurhistorie in het landschap beïnvloeden?

7.1.1 Waardering en behoud van cultuurhistorie

Binnen het uitoefenen van het agrarisch bedrijf valt zowel in de Greidhoeke als langs de Drentsche Aa bepaalde cultuurhistorie minder goed in te passen dan andere. Over het algemeen overheerst een lage gebruikswaarde in de Greidhoeke voor oude perceels- en landpatronen en boerderijen. In Drenthe geldt dit voornamelijk voor de beekdalen en de ligging van de boerderijen. Een gemiddelde tot goede gebruikswaarde geeft de grove landschapstructuur in beide gebieden; in de Greidhoeke de dijken, het grootschalige reliëf door slenken en aftichelen en de openheid. Langs de Drentsche Aa zijn dit voornamelijk (de openheid van) de essen en velden. Voor beide natuurorganisaties is de gebruikswaarde van cultuurhistorie laag waar zij het beheer en de ontwikkeling van natuur in de weg staat. Dit is in de Greidhoeke amper het geval; slechts enkele boerderijen liggen niet erg gunstig voor het weidevogelbeheer. In Drenthe wordt er echter door SBB een lage gebruikswaarde van cultuurhistorie toegekend aan delen van de beekdalen waar natte natuur wordt ontwikkeld.

De belevingswaarde van het landschap is in beide gebieden zowel voor natuurorganisaties (met hun doelgroepen) als agrariërs hoog. De rol die cultuurhistorie hier in speelt lijkt op het eerste gezicht voor boeren voornamelijk voort te komen uit het agrarisch gebruik van het land en de openheid die dit geeft. In beide gebieden geldt voor deze groep dat bij een lage gebruikswaarde de belevingswaarde in de meeste gevallen ook laag is. Bij natuurorganisaties kan dit verband ook andersom geïnterpreteerd worden; een hoge belevingswaarde van cultuurhistorie kan de gebruikswaarde hiervan verhogen.

Voor de agrariërs hangt de toekomstwaarde in beide gebieden voor een deel samen met de gebruikswaarde. Toekomstwaarde in de zin van behoud is in beide gebieden hoog wanneer:

- de gebruikswaarde gemiddeld tot hoog is
- de bestaanswaarde voortkomt uit een gevoel van vanzelfsprekendheid
- regels of subsidies verduwen van cultuurhistorische elementen en structuren voorkomen

Voor de natuurorganisaties geldt een hoge toekomstwaarde van cultuurhistorie wanneer:

- de gebruikswaarde hoog is
- de belevingswaarde (van bezoekers of andere doelgroepen) hoog is
- regels of subsidies verduwing van cultuurhistorische elementen en structuren voorkomen

Concluderend valt te stellen dat in beide gebieden voor de agrariërs voorop staat hun bedrijf draaiende te houden. Voor natuurorganisaties krijgt behoud en ontwikkeling van natuur prioriteit, maar volgt het behoud van cultuurhistorie hierop. Hiermee wordt de eerste hypothese (dat het gebruik dat men van het land wil maken de grootste invloed heeft op de waardering van cultuurhistorie in het landschap) niet verworpen.

7.1.2 Factoren die de waardering van cultuurhistorie beïnvloeden

Bij het beschouwen van de invloed van landschappelijke, individuele en contextuele factoren op de waardering van cultuurhistorie in het landschap, komt het volgende naar voren:

Voor beide gebieden lijken kenmerken van het landschap voornamelijk de belevingswaarde te beïnvloeden. Zichtbaarheid van cultuurhistorie is voor de natuurorganisaties belangrijker dan voor boeren. Door zichtbare cultuurhistorie wordt voor bezoekers van het natuurgebied immers de geschiedenis van het landschap uit de doeken gedaan, boeren zeggen de geschiedenis van generatie op generatie overgeleverd te hebben gekregen. Dit geldt echter meestal slechts voor de geschiedenis die tot twee generaties eerder nog zichtbaar was. Het unieke karakter van beide landschapstypen wordt door beide groepen aangemerkt als verhoging van de belevingswaarde.

Bij individuele kenmerken is voor agrariërs het soort bedrijf dat men runt het meest van belang voor de gebruikswaarde van cultuurhistorie. Voor een bedrijf waar 'economisch geboerd' wordt ligt de gebruikswaarde, en daarmee soms de toekomstwaarde, aanmerkelijk lager dan voor een bedrijf waar men niet enkel afhankelijk is van opbrengsten uit het bedrijf, aan het afbouwen is, of subsidie ontvangt voor behoud van landschapselementen. De belevingswaarde kan beïnvloed worden door de kennis over het landschap die van generatie op generatie wordt overgeleverd. Deze kennis lijkt het betekenis verlenen aan cultuurhistorie echter minder te beïnvloeden dan kennis die voortkomt uit historische interesse. Specifiekere kennis van cultuurhistorische elementen en structuren ligt bij natuurorganisaties.

De volgende hypothese (dat hoe meer kennis men heeft van de geschiedenis van het gebied, des te groter de waarde is die men hecht aan de cultuurhistorische elementen) is gedeeltelijk van toepassing op de onderzoeksresultaten. Er kan gesteld worden dat een grotere kennis van de geschiedenis van het gebied sneller *betekenis doet verlenen* aan cultuurhistorische elementen en structuren. Een hogere waardering van cultuurhistorische elementen komt hier echter niet direct uit voort. Bij agrariërs wordt de belevingswaarde van cultuurhistorie wel beïnvloed door historische kennis, de gebruikswaarde echter niet. Voor natuurorganisaties wordt de bestaanswaarde van cultuurhistorische elementen wel positief beïnvloed door de specifiekere kennis die aanwezig is.

De belangrijkste contextuele factor die de waardering van cultuurhistorie lijkt te beïnvloeden is het gebruik van het land. Aandacht voor het landschap (in de vorm van informatie en restricties) geeft daarnaast in het gebied van de Drentsche Aa bij de agrarische respondenten

iets meer kennis over cultuurhistorie dan in de Greidhoeke. Dit leidt echter niet direct tot een hogere waardering. Natuurorganisaties worden in hun waardering sneller beïnvloed door de aandacht die in de samenleving uitgaat naar het behoud van cultuurhistorie. Verschil tussen de Greidhoeke en Drenthe is hier echter niet te zien.

De laatste hypothese (dat respondenten in het gebied van de Drentsche Aa de cultuurhistorie in hun gebied positiever waarderen dan deze in de Greidhoeke, omdat in het eerst genoemde gebied gedurende enkele jaren meer aandacht is voor landschap en cultuurhistorie in verband met het aanwijzen van het nationale landschap) wordt dan ook niet positief beantwoord.

7.3 Discussie

*Wij kunnen alleen maar **bedenken**, wat wij niet meegemaakt hebben, hoe het was. Daar kunnen we alleen een film van maken, en verder niks. En dat kan allemaal wel bestudeerd worden van hoe is dat vroeger geweest; maar zoals het vroeger was, dat komt nooit weer(Dr5)*

De uitkomsten van dit onderzoek zijn te plaatsen in een discussie over de rol van de geschiedenis in de ontwikkelingen in het Nederlandse rurale gebied. Aangezien cultuurhistorie een rekbaar en veranderlijk begrip is, blijft de vraag welke cultuurhistorie bewaard moet blijven altijd relevant. Door wie wordt daarnaast bepaald welke afwegingen worden gemaakt bij het behoud van cultuurhistorie? En voor wie moet dit bewaard blijven?

Hiernaast blijft de vraag hoe waarde van cultuurhistorie bepaald kan worden. In dit onderzoek wordt er van uitgegaan dat een object geen waarde uit zichzelf bezit. Hieruit volgt dat het geven van waarde altijd aan bepaalde kenmerken (van het object en zijn omgeving) en voorkeuren/ doelen (van het subject) is gekoppeld. Dit betekent dat je altijd een verschuivende waardetoekenning zult hebben door de tijd heen. Op welke manier deze waardetoekenning het best vast gelegd kan worden, hangt van het doel en de situatie af. In dit onderzoek kwam de subjectieve waarde van cultuurhistorie aan bod, uitgedrukt in de vorm van gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Objectieve waardering van cultuurhistorie is bijvoorbeeld aan de orde wanneer bepaalde cultuurhistorie bewaard blijft, terwijl de gebruikswaarde voor de gebruiker zeer laag is. Een objectieve (financiële) waarde kan de lage gebruikswaarde dan compenseren.

Naar het ontwikkelen van methoden voor het vastleggen van zowel subjectieve als objectieve waarde van zogenaamde niet-marktgoederen zoals cultuurhistorie wordt onderzoek gedaan in verschillende wetenschapsdisciplines. Aandacht hiervoor is, evenals voor (het behoud van) cultuurhistorie belangrijk voor de ontwikkeling van het rurale landschap in Nederland.

Bronverwijzing

Literatuur

- Bastian, O. (2000) Die Grundlagen der Landschaftsplanung als interdisziplinärer Forschungsansatz. In: *Landschaft- Theorie, Praxis und Planung; Günter Haase zum 65. Geburtstag*. Leipzig: Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig
- Becker L.C, C.B Becker (1992) *Encyclopedia of ethics; volume 2*. New York/ London: Garland publishing
- Berendsen (2000) *Landschap in delen; overzicht van de geofactoren*. Assen; van Gorcum
- Berg, A.E. van den (1999) *Individual differences in the aesthetic evaluation of natural landscapes*. Groningen; RUG
- Berkhout, P., C. van Bruchem (2005) *Landbouw economisch bericht 2004* (rapport PR.04.01). Den Haag; LEI
- Boivin, B, C. van der Veen (2003) *Drents Boer boek; 7000 jaar boerderij en landschap*. Assen; van Gorcum
- Borgatta E.F, M.L. Borgatta (1992) *Encyclopedia of sociology; volume 4*. New York; McMillan Publishing Company
- Buijs, A.E., T.A. de Boer, A. L. Gerritsen, F. Langers, S. de Vries, M. van Winsum-Westra (2004) *Gevoelsrendement van natuurontwikkeling langs de rivieren*. Wageningen; Alterra
- Coeterier, J.F. (1987) *De waarneming en waardering van landschappen*. Wageningen; Wageningen Universiteit
- Coeterier, J.F. (2000) *Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap*. Uitgave in eigen beheer.
- Derksen, W. (2005) Goede muziek begint met een exacte weergave van de partituur. In: Dammers, E., W. Hornis, J. de Vries (2005) *Schoonheid is geld! Naar een volwaardige rol van belevingswaarden in maatschappelijke kosten-batenanalyses*. Rotterdam; Nai uitgevers
- Dietz, F.J, W.J.M. Heijman, E.P. Kroeze (1990) *Leerboek algemene economie; micro economie*. Leiden/ Antwerpen; Stenfert Kroese Uitgevers
- Eck, W. van, A. van den Ham, A.J. Reinhard, R. Leopold. K.R. de Poel (2002) *Ruimte voor landbouw; uitwerking van vier ontwikkelingsrichtingen*. Wageningen; Alterra
- Elerie J.N.H, M.A.W Gerding, J.W.H. van Ginkel (1987) *Drenthe en zijn landschap; de geschiedenis van het Drentse landschap van prehistorie tot heden*. Lesbrieven Drentsche geschiedenis nr. 2. Assen; provincie Drenthe
- Flowerdew, R., D. Martin (1997) *Methods in human geography: a guide for students doing research projects*. Essex; Addison Wesley Longman Limited
- Graaff, R.P.M. de, A.J. Reinhard, J. Vreke (2002) *Belevingsgraadmeters*. Den Haag; LEI
- Haartsen (2002) *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland*. Utrecht/ Groningen; KNAG/ FRW RUG
- Haas, W de (1995) Gebruikswaarde, een vaag begrip? In: Schoute, J.F.Th, L.M. van den Berg, H. Farjon, J.H.A.M. Steenvoorden (1995) *Waarheen met het landelijk gebied?* pp. 357 – 368. Alpen aan de Rijn; SC-DLO Staring centrum
- Hendriks, K., H. J. Stobbelaar (2003) *Landbouw in een leesbaar landschap; Hoe gangbare en biologische landbouwbedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit*. Wageningen; Wageningen Universiteit
- Hosper U., P. Karstkarel, S. van der Woude (2001) *De Slachte; de oude dijk, de geschiedenis, de landschappen, de dorpen, de marathons*. Leeuwarden; Friese Pers Boekerij
- Hubbeling, H.G., R. Veldhuis (1985) *Ethiek in meervoud*. Assen/ Maastricht; van Gorcum

- Hutjes, J.M., J.A. van Buren (1992) *De Gevalsstudie; strategie van kwalitatief onderzoek*. Meppel: Boom
- Ilbery, B., I. Bowler (1998) From agricultural productivism to post-productivism. In: Ilbery, B. *The geography of rural change*. Harlow; Pearson Education
- Jager, de H, A.L. Mok (1994) *Grondbeginselen der sociologie; gezichtspunten en begrippen*. Leiden; Stenfert Kroeze
- Janssen U., R. Lammerts (1999) *Leefbaarheid op het platteland; sociale en culturele ontwikkelingen op het platteland over de periode 1989-1998*. Utrecht; Verwey-Jonker Instituut.
- Kalma, J.J., J.J. Spahr van der Hoek, K. de Vries (1980) *Geschiedenis van Friesland*. Leeuwarden; de Tille BV
- Kooten, G. C. van, E. H. Bulte (2000) *The economics of nature; managing biological assets*. Malden/ Oxford; Blackwell publishers
- Lockwood M. (1999) Humans valuing nature; synthesising insights from philosophy, psychology and economics. *Environmental Values*. Vol. 8, pp.381-401. Cambridge; the White Horse Press
- Norton, W. (1989) *Explorations in the understanding of landscape; a cultural geography*. New York/ London; Greenwood press
- Mason J. (1996) *Qualitative researching*. London; SAGE Publications Ltd
- Mason, R (2002) Assessing values in conservation planning: methodological issues and choices. In: Torre, M. de la (2002) *Assessing the values of cultural heritage*. Los Angeles; the Getty Conservation Trust
- Molema, J., M. Dosker, J.H.N. Elerie, T. Spek, H.W. Veenstra, H.T. Waterbolk (2004) *Cultuurhistorische inventarisatie ten behoeve van Landschapsvisie Drentsche Aa; Onderzoek in het kader van het Nationaal Beek en Esdorpenlandschap Drentsche Aa*. Amsterdam; Raap Archeologisch Adviesbureau
- Pols, L., F. Daalhuizen, A. Segeren, C. vd. Veecken (2005) *Waar de landbouw verdwijnt; het Nederlandse cultuurland in beweging*. Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/RPB
- Provinciale planologische dienst van Drenthe (1987) *Op weg met het verleden; cultuurhistorische kartering van Drenthe*. Assen; provinciaal bestuur van Drenthe
- Rescher N. (1969) *Introduction to value theory*. Englewood Cliffs; Prentice Hall
- Willigenburg, van T., A.van den Beld, F.R. Heeger, M.F. Verweij (1998) *Ethiek in de praktijk*. Assen; van Gorcum
- Rienks, K.A., G.L.Walther (1954) *Binnendijken en slieperdijken yn Fryslân*. Leeuwarden; A.J.Osinga Uitgeverij
- Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (2000) *Wijnaldum; fietsen langs de rijke terpen van Westergo*. Archeologische routes in Nederland, deel 28. Amersfoort; ROB
- Satterfield, T. (2002) Numbness and sensitivity in the elicitation of environmental values. In: Torre, M. de la (2002) *Assessing the values of cultural heritage*. Los Angeles; the Getty Conservation Trust
- Segers, J. (1999) *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*. Assen; van Gorcum
- Schroor, M. (1993) *De wereld van het Friese landschap*. Groningen; Wolters-Noordhoff
- Spek, T. (2006) *Het Drentse esdorpenlandschap; een historisch geografische studie*. Utrecht; uitgeverij Matrijs
- Swanborn P.G. (1996) *Case Studies; enkele hoofdpunten*.
- Zube, E. H. (1987) Perceived land use patterns and landscape values. *Landscape ecology*. Vol. 1, pp. 37-45. Den Haag; SPB Academic Publishing

Internet

- NBEL (2006) *Nationaal beek en esdorpenlandschap Drentsche Aa*. URL: <http://www.drentscheaa.nl>. Laatst bezocht op 20 september 2006
- CBS (2006) *Statline*. URL: <http://statline.cbs.nl/StatWeb>. Laatst bezocht op 10 juli 2006
- Projectbureau Belvedere (2006) *Belvedere*. URL: <http://www.belvedere.nu>. Laatst bezocht op 14 oktober 2006
- Provincie Fryslân (2005) *FAMKE; Cultuurhistorische kaart provincie Fryslân*. URL: <http://www.fryslan.nl/binfo/chk/inhoud/startchk.htm>. Laatst bezocht op 20 september 2006